

ISSN 2616-7611 (Print)
ISSN 2616-762X (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 18

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2025

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Щур Б. В., Кельман М. С., Котуха О. С. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2025. – Вип. 18. – 46 с. – (Юридичні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 18

Вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.

Згідно наказу МОН України № 157 (Додаток 4) від 09.02.2021 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б”.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 479 від 29.02.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-03338

Мови публікацій: українська, англійська, німецька, польська, іспанська, французька, болгарська.

Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету. Протокол засідання Ради № 6 від 29 грудня 2025 року.

Редакційна колегія:

Щур Б. В., д.ю.н., проф., заслужений юрист України (головний редактор);

Кельман М. С., д.ю.н., проф.;

Котуха О. С., к.ю.н., проф.;

Лемеха Р. І., к.ю.н., доц.;

Мальський М. М., д.ю.н.;

Медвідь А. Б., д.ю.н., проф.;

Монасінко А. О., д.ю.н., проф., заслужений юрист України;

Подорожна Т. С., д.ю.н., проф.;

Тильчик О. В., д.ю.н., проф.;

Федоров М. П., к.ю.н., доц.;

Хайтас Даніел, PhD (Угорщина).

Видання індексується у наукометричних базах:

Vernadsky National Library, Ulrich's Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, ROAD, WorldCat

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN: 2616-7611 (Print), 2616-762X (Online)

DOI: 10.36477/2616-7611

Електронна версія: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

Котуха О. С., Богонюк Г. І.

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ.....5

Сеник П. Р., Саміло А. В.

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
ЯК СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....11

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Кельман М. С., Кельман Р. М.

ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ
ТА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА 20

Скрекля Л. І.

НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ
ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ:
ОГЛЯД ЗАКОНОДАВЧИХ ФОРМУЛЮВАНЬ.....26

Сосніна О. В., Янчик А. С.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ
ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР.....32

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Чабан О. М.

ПІДСТАВИ НЕДІЙСНОСТІ ШЛЮБУ.....40

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Kotuha O. S., Bogonyuk G. I.

PRESUMPTION OF INNOCENCE: CONCEPTUAL APPROACHES.....5

Senyk P. R., Samilo A. V.

REGULATORY SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF CIVIL DEFENSE UNITS
AS A COMPONENT SYSTEM OF NATIONAL SECURITY BODIES.....11

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Kelman M. S., Kelman R. M.

APPROACHES TO INTERPRETING THE RELATIONSHIP BETWEEN CRIMINAL LAW
SCIENCE AND CRIMINAL LEGISLATION..... 20

Skreklya L. I.

ILLEGAL USE FOR PROFIT OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS
OR FREE ASSISTANCE: A REVIEW OF LEGISLATIVE FORMULATIONS.....26

Sosnina O. V., Yanchyk A. S.

CRIMINAL LIABILITY FOR SEXUAL CRIMES DURING THE WAR
IN UKRAINE: NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL DIMENSIONS.....32

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

Chaban O. M.

GROUND FOR MARRIAGE NULLITY..... 40

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

УДК 340.69

Котуха О. С.,

kotuhai@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849, Researcher ID: G-6561-2019

кандидат юридичних наук, професор,

декан факультету права

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Богонюк Г. І.,

bogonyuk.galina@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2602-111X, Researcher ID: LSL-1146-2024

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії держави і права,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню окремих питань принципу презумпції невинуватості в контексті національного та міжнародного права. Відзначається, що презумпція невинуватості є надважливим механізмом захисту прав людини від зловживань у кримінальному процесі та виступає основоположним елементом сучасної юридичної системи.*

Автор підкреслює про наявність непоодиноких випадків, коли у посадових осіб, та й громадськості загалом, без належних на те матеріальних і процесуальних підстав, наперед (до моменту постановлення обвинувального вироку судом) сформована думка про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що безсумнівно, суперечить положенням чинного законодавства.

Робота містить огляд наукових джерел, що демонструє складність та багатогранність питання презумпції невинуватості у міжнародному та національному праві. Порушення презумпції невинуватості, відступ від її положень надають дослідженню обставин справи обвинувального характеру, що віддаляє від знаходження істини. Засудження невинної особи заподіює більшу шкоду авторитету правової системи, державі й суспільству загалом, ніж низький рівень розкриття кримінальних правопорушень.

Констатовано, що дослідження окресленого питання завжди залишатиметься актуальним та привертатиме увагу як теоретиків, так і практиків з огляду на те, що розглядуваний принцип є базовою демократичною засадою кримінального судочинства, а відтак потребує системного аналізу з урахуванням положень національного законодавства, норм міжнародного права та практики їх застосування. Окрім того, не слід заперечувати про наявність цілої низки проблем, пов'язаних із забезпеченням практичної реалізації вказаного принципу.

На основі проведеного аналізу вказується, що значення презумпції невинуватості важко переоцінити, оскільки від неї залежать теоретичні положення й практичні рекомендації з основоположних питань правосуддя: роль суду у правовій державі, встановлення істини у кримінальних справах, співвідношення досудового й судового слідства, забезпечення обвинуваченому права на захист, способи реабілітації незаконно засуджених.

Ключові слова: презумпція невинуватості, засади, обвинувачений, вина, права обвинуваченого.

Kotuha O. S.,

kotuh1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849, Researcher ID: G-6561-2019

Candidate of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Bogonyuk G. I.,

bogonyuk.galina@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2602-111X, Researcher ID: LSL-1146-2024

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Theory of State and Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

PRESUMPTION OF INNOCENCE: CONCEPTUAL APPROACHES

Abstract. *The article is devoted to the study of certain issues of the principle of the presumption of innocence in the context of national and international law. It is noted that the presumption of innocence is an important mechanism for protecting human rights from abuses in the criminal process and is a fundamental element of the modern legal system.*

The author emphasizes that there are frequent cases when officials, and the public in general, without proper material and procedural grounds, in advance (before the court issues a guilty verdict) an opinion has been formed about the person's guilt in committing a criminal offense, which undoubtedly contradicts the provisions of current legislation.

The work contains a review of scientific sources, which demonstrates the complexity and multifaceted nature of the issue of the presumption of innocence in international and national law. Violations of the presumption of innocence, deviations from its provisions give the investigation of the circumstances of the case an accusatory nature, which distances it from finding the truth. Conviction of an innocent person causes greater harm to the authority of the legal system, the state, and society as a whole than a low level of criminal offense detection.

It is stated that the study of the outlined issue will always remain relevant and will attract the attention of both theorists and practitioners, given that the principle under consideration is a basic democratic principle of criminal justice, and therefore requires a systematic analysis taking into account the provisions of national legislation, international law and the practice of their application. In addition, it should not be denied that there are a number of problems associated with ensuring the practical implementation of the specified principle.

Based on the analysis conducted, it is indicated that the importance of the presumption of innocence is difficult to overestimate, since theoretical provisions and practical recommendations on fundamental issues of justice depend on it: the role of the court in a state governed by the rule of law, establishing the truth in criminal cases, the relationship between pre-trial and judicial investigations, ensuring the accused's right to defense, methods of rehabilitating those illegally convicted.

Key words: presumption of innocence, principles, accused, guilt, rights of the accused.

JEL Classification: K 42

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-18-01>

Постановка проблеми. Однією з фундаментальних засад кримінального судочинства є презумпція невинуватості, яка не є даниною нашому часу, а відтак, має давнє коріння. У юридичній літературі рефреном звучить думка, що вказана засада бере початок зі звичаєвого права та мудрості нашого народу. Як приклад, наводяться такі постулати: «Не спіши карати, спіши вислухати»; «Не за те вовка б'ють, що він сірий, а за те, що вівцю з'їв» [1, с. 121]. Очевидно, що презумпція невинуватості є надважливим механізмом захисту прав людини від зловживань у кримінальному процесі, про що неодноразово звертається увага у Рішеннях Європейського суду з прав

людини. Щоправда, не поодинокими є випадки, коли у посадових осіб, та й громадськості загалом, без належних на те матеріальних і процесуальних підстав, наперед (до моменту постановлення обвинувального вироку судом) сформована думка про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що безсумнівно, суперечить положенням чинного законодавства. Слідом, доводиться констатувати про не завжди чітке розуміння дії та застосування засади презумпції невинуватості, передусім, у кримінальних процесуальних відносинах. А тому, важливо, щоб розглядувана засада не обмежувалась лише її декларативним характером.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесуальному праві не належать до числа таких, науковий огляд яких є недостатній. Окремі його аспекти розглядалися у працях В. Г. Гончаренка, Ч. С. Касумова, В. В. Крижанівського, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, О. А. Осауленка, М. М. Полянського, В. О. Попелюшка, М. В. Савицького, В. М. Тертишника, Г. Ю. Юдківської, Б. І. Яворського, С. С. Яценка та інших. Слід віддати належне дисертаційному дослідженню В. П. Любавіної, у якому презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини розглядається як засада кримінального провадження. Не можна не згадати наукову розвідку В. В. Крижановського, у якому автор здійснив порівняльно-правове дослідження згаданої засади кримінального судочинства.

Безсумнівно наукові розробки вказаних авторів важко переоцінити, оскільки вони присвячені питанням правового змісту, значення та сутності цієї засади кримінального судочинства. Щоправда, дослідження окресленого питання завжди залишатиметься актуальним та привертатиме увагу як теоретиків, так і практиків з огляду на те, що розглядуваний принцип є базовою демократичною засадою кримінального судочинства, а відтак потребує системного аналізу з урахуванням положень національного законодавства, норм міжнародного права та практики їх застосування. Окрім того, не слід заперечувати про наявність цілої низки проблем, пов'язаних із забезпеченням практичної реалізації вказаного принципу.

Постановка завдання. Основною метою цієї статті є розгляд концептуальних підходів правового принципу презумпції невинуватості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «презумпція» (presumptio) має латинське походження і перекладається як «припускати». Його семантичний зміст трактується як «припущення, що ґрунтується на ймовірності» [2, 869]. «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину», – проголошено у ст. 62 Конституції України. Схожий припис передбачений у ч. 1 ст. 17 КПК України. Щоправда, законодавець при формулюванні вказаного положення, врахував зміни, які були при-

йняті до КК України на підставі Закону України від 22 листопада 2018 р., № 2617-VIII, якими введено інститут кримінального проступку.

Вимоги щодо дотримання вищенаведеної засади кримінального судочинства задекларовані також у Цивільному кодексі України, де закріплено, що ім'я фізичної особи, яка затримана, підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути використане (обнародоване) лише в разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо неї або винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення та в інших випадках, передбачених законом (ч. 4 ст. 296).

Міжнародна спільнота також не залишилась осторонь процесів утвердження постулатів презумпції невинуватості. Так, у ст. 11 Загальної декларації прав людини, ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., проголошується: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена у законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту». У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1966 р. та ратифікованого Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовтня 1973 р., проголошується: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом».

Зазначені засади втілені й у кримінальному процесуальному законодавстві України, де презумпція невинуватості є правовою гарантією встановлення істини у кримінальному провадженні. Кримінальні процесуальні принципи, зокрема принцип презумпції невинуватості, є загальними для всіх стадій судочинства і знаходяться у кожній із них своє специфічне вираження. За змістом частин першої – третьої ст. 62 Конституції України дія презумпції невинуватості пов'язується не лише з визнанням особи винною шляхом винесення обвинувального вироку, що набрав законної сили. Вона поширюється й на осіб, причетність яких до вчинення кримінального правопорушення з'ясовується під час судового провадження. Згідно з частиною третьою цієї статті обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи у вчиненні кримінального

правопорушення тлумачаться на її користь. Цим конкретизується положення про презумпцію невинуватості й водночас встановлюється гарантія її дії до набрання вироком законної сили. Презумпція невинуватості як принцип визначає правовий статус особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, впливає на розподіл процесуального навантаження щодо доказування між учасниками процесу, знімаючи відповідний обов'язок з обвинуваченого і покладаючи його на відповідні державні органи, відповідальні за розслідування і вирішення кримінальної справи, слугує підставою для повної реабілітації осіб, вина яких залишилася недоведеною.

Під презумпцією невинуватості в теорії кримінального процесуального права зазвичай розуміють положення, що особа, підозрювана або обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватою доти, доки її винуватість не буде доведена у визначеному законом порядку й встановлена вироком суду, що набрав законної сили. Однак науковці висловлювали й інші визначення цього принципу як щодо самого формулювання презумпції невинуватості, так і сфери її правового закріплення (М. С. Строгович, П. С. Єлькінд, В. Т. Томін, Б. Т. Безлепкін, В. К. Бабаєв, В. М. Савицький, І. А. Лібус, І. Л. Петрухін та ін.). Деякі теоретики навіть вважають, що презумпція невинуватості лежить за межами кримінального судочинства і є елементом загальноправового статусу громадянина. Практично у всіх юридичних, тлумачних словниках та енциклопедіях презумпція невинуватості визначається положенням, відповідно до якого обвинувачений вважається невинуватим, доки його вина не буде доведена у встановленому законом порядку.

Завдяки презумпції невинуватості у кримінальному провадженні знаходить широке застосування принцип змагальності. Оскільки обвинувачений вважається невинуватим, йому надається право на захист, яке забезпечується такою організацією процесу, за якої обвинувачений реально може захищатися у суді від пред'явленого йому обвинувачення. Обвинувач і обвинувачений виступають у суді сторонами, яким надані рівні процесуальні права для обстоювання своїх висновків і оспорюваних тверджень протилежної сторони. На підставі принципу змагальності кожна сторона має свої права та обов'язки. В силу дії презумпції невинуватості ці права та обов'язки розподіляються між сторонами так: обвинувач зобов'язаний довести винуватість під-

судного; підсудний вправі доводити свою невинуватість, але не зобов'язаний це робити. Якщо ж він висунув будь-який доказ своєї невинуватості, то не зобов'язаний доводити його істинність. Обов'язок обвинувача – спростувати цей доказ. На підставі презумпції невинуватості суд, починаючи судовий розгляд, не може вважати підсудного винуватим. Лише під час судового розгляду, де кожна сторона подає свої докази і досліджуються всі обставини справи, у суду формується власне переконання щодо винуватості або невинуватості підсудного, яке і знаходить свій прояв у відповідному рішенні. Таким чином, ці принципи є взаємопов'язаними.

Презумпція невинуватості означає, що закон вважає обвинуваченого невинним, доки ті, хто вважає обвинуваченого винним, не докажуть його вини і винуватість буде встановлена обвинувальним вироком суду, який вступив у законну силу. Це об'єктивне правове положення визначає і спрямовує діяльність посадових осіб, що ведуть провадження у кримінальних справах, органів досудового слідства, прокуратури і суду, їх ставлення до обвинуваченого. Який би не був стан зібраних у справі доказів, яка б не сформувалась думка у того чи іншого суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності щодо винності обвинуваченого, у будь-якому кримінальному провадженні повинно бути забезпечено неухильне додержання і виконання вимог ст. 22 КПК України про всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи. І яким би не було переконання особи, яка проводить досудове розслідування про винуватість обвинуваченого, вони не мають права залишити жодного виправдовувального елементу без перевірки та жодного доказу, що свідчить на користь обвинуваченого.

Презумпція невинуватості в її розумінні та застосуванні виключає односторонній обвинувальний підхід під час розслідування та вирішення кримінальних справ, не допускає швидких, необдуманих, безпідставних рішень про притягнення громадян як підозрюваних і обвинувачених. Вона спрямована на те, щоб кримінальні покарання застосовувалися тільки до тих, хто порушує закон, шкодить суспільству і правопорядку. Однією з основних вимог кримінального процесуального законодавства є те, що ніхто не може бути притягнутий як обвинувачений інакше, ніж на підставах і в порядку, встановлених законом (ст. 5 КПК України). Якщо є сумнів у вчиненні конкретною особою кримінального правопорушення, то слідчий, прокурор

і суд повинні керуватися правилом про тлумачення усіх сумнівів на користь обвинуваченого. Сьогодні актуальність дотримання правил презумпції невинуватості не викликає сумнівів. Вона закріплена у багатьох міжнародних нормативних актах і внутрішньому законодавстві більшості країн.

Значення презумпції невинуватості важко переоцінити, оскільки від неї залежать теоретичні положення й практичні рекомендації з основоположних питань правосуддя: роль суду у правовій державі, встановлення істини у кримінальних справах, співвідношення досудового й судового слідства, забезпечення обвинуваченому права на захист, способи реабілітації незаконно засуджених. Її дотримання відбивається на наслідках боротьби зі злочинністю й на стані законності у державі загалом. У реалізації принципу презумпції невинуватості виявляється моральний принцип кримінального судочинства. Він виражається в тому, що «жорстка й принципова лінія державних органів, пов'язана з кримінальним переслідуванням осіб, підозрюваних і обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, поєднується із ретельним та чуйним людським підходом до з'ясування провини й ступеня відповідальності тих, хто притягується до кримінальної відповідальності».

Приклад порушення презумпції невинуватості наведений у Рішенні Європейського суду з прав людини «Шагін проти України» від 10 березня 2010 року N 20437/05. За підозрою в організації групою господарських товариств «ТОП-Сервіс», якою керував заявник, озброєної банди з метою вбивства державних службовців і підприємців, які начебто заважали діяльності цієї групи, було порушено кримінальне провадження.

12 травня 2000 року в щоденній газеті «Сьогодні» було опубліковано статтю під назвою «У столиці заарештовано банду кілерів». Матеріал для публікації отриманий на основі інтерв'ю прокурора м. Києва та його першого заступника у якому згадувалось про арешт чотирнадцяти членів банди, яка орудувала в місті з 1997 року. Як основний замовник, за твердженням правоохоронців, підозрювався директор однієї зі структур «Топ-Сервісу» Ігор Шагін. Його обвинувачують у восьми «замовленнях» включно із замовленнями вбивства... За виконання злочинів Шагін передав спільникам близько 100 000 доларів готівкою... Прокурор Києва акцентував увагу на тому, що «замовлені» посадові особи переслідувалися бандитами виключно за те, що сумлінно

виконували службові обов'язки, а це суперечило планам структури, очолюваної Шагіним...».

Того ж дня у щоденній газеті «Факти і Коментарі» було опубліковано статтю під заголовком «Вперше в Києві заарештовано організовану групу вбивць, яка виконувала замовлення на усунення державних чиновників». Заявник скаржився, що заяви про його вину, зроблені в засобах масової інформації посадовими особами державних органів до того, як його було засуджено судом, вплинули на громадську думку та наперед визначили результат вирішення справи.

Ураховуючи характер і зміст обвинувачень, пред'явлених заявникові та іншим підсудним, а також широке висвітлення в засобах масової інформації судового процесу в цьому кримінальному провадженні, Суд визнав, що справа була надзвичайно значущою для громадськості. Суд звернув увагу, що принцип презумпції невинуватості, не лише забороняє передчасне висловлення думки самим судом про те, що особа, «яку обвинувачено у вчиненні злочину», є винною, тоді як це ще не доведено відповідно до закону, а й поширюється на заяви, що їх роблять інші державні посадові особи стосовно проваджень, що тривають, у кримінальних справах і які спонукають громадськість до думки про вину підозрюваного та визначають наперед оцінку фактів компетентним судовим органом. У цьому зв'язку Суд наголосив на тому, як важливо державним посадовим особам добирати слова, оприлюднюючи свої заяви ще до судового розгляду справи, порушеної проти особи, та визнання її винною в тому чи іншому злочині [3].

Така позиція суду заслуговує на схвалення, оскільки має законодавче підґрунтя. Водночас, не слід виключати права громадськості бути проінформованою про перебіг розслідування відповідного кримінального провадження без повідомлення фактичних даних, які б спонукали громадськість до думки про винуватість тієї чи іншої особи до моменту проголошення обвинувального вироку.

Не викликає заперечень той факт, що порушення презумпції невинуватості, відступ від її положень надають дослідженню обставин справи обвинувального характеру, що віддаляє від знаходження істини. Засудження невинної особи заподіює більшу шкоду авторитету правової системи, державі й суспільству загалом, ніж низький рівень розкриття кримінальних правопорушень. Історія виразно засвідчує, що від типового правосуддя, суворого дотримання презумпції невинуватості

ватості лише один крок до її порушення і навіть справжніх репресій. Повернення до поваги прав і свобод людини, до їхньої реалізації, до дотримання усіх вимог закону триває десятиліттями. Забезпечення належної реалізації передбачених у законодавстві норм права щодо принципу презумпції невинуватості дасть змогу говорити про справжню повагу до людини. Безперечно, правові презумпції мають важливе значення для побудови будь-якої галузі права, зокрема кримінального процесуального.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. В цілому ж проблема правових презумпцій, які застосовуються у кримінальному процесі, має велике науково-прикладне та правове значення. Правові презумпції мають значну наукову та історичну цінність, оскільки вони є одним із найважливіших інститутів кримінального процесу. Рівень їх розробки у багатьох аспектах визначає побудову всієї галузі кримінального процесуального права, дотримання прав і свобод учасників кримінального процесу. Детальне і ретельне закріплення презумпцій необхідне за самою суттю кримінального процесу. У ньому, як у жодній іншій галузі права, щоденно мають місце владні відносини, які зачіпають права та інтереси особистості. Здійснення судочинства у кримінальних справах, підвищення його ефективності за допомогою детальної регламентації правових презумпцій дає змогу позитивно впливати на формування професійних якостей посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство. Удосконалення правового регулювання правових презумпцій, які застосовуються у кримінальному процесі, необхідно

починати з однієї з основних – презумпції невинуватості. Потреба детальнішого формулювання певних правил цього положення не викликає сумнівів, тому що ретельна регламентація дасть змогу зміцнити одне з основних прав людини – право на свободу і недоторканність особистості. А тому це питання і надалі залишатиметься актуальним як для науки, так і практики застосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тертишник В.М. Презумпція невинуватості: інтегральна правнича засада та її застосування у разі функції захисту. *Правова позиція*. №1 (20). 2018. С. 120-126
2. Новий тлумачний словник української мови. Т. 2. К.: Аконт, 2003. 926 с.
3. Шагін проти України» (заява № 20437/05): Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text

REFERENCES:

1. Tertyshnyk V.M. Presumptsiya nevinuvatosti: intehral'na pravnycha zasada ta yiyi zastosuvannya u razі funktsiyi zakhystu. *Pravova pozytsiya*. №1 (20). 2018. S.120-126
2. Novyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy. T. 2. K.: Akont, 2003. 926 s.
3. Shahin proty Ukrayiny» (zayava № 20437/05): Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 10.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text

Стаття надійшла до редакції 10.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису

після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 351.86:351.74:342.5

Сеник П. Р.,

p.senyk@ldubgd.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8023-2351>, ResearcherID: ODJ-3058-2025
к.ю.н., старший викладач кафедри права та менеджменту в сфері цивільного захисту
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів

Саміло А. В.,

a.samilo@ldubgd.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3199-8451>, ResearcherID: ABA-3819-2021
к.ю.н., доцент, начальник кафедри права та менеджменту в сфері цивільного захисту
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена зростанням загроз національній безпеці України, зокрема воєнною агресією, надзвичайними ситуаціями техногенного й природного характеру, гібридними та кібернетичними викликами, що об'єктивно підвищує роль цивільного захисту в системі забезпечення безпеки держави. Підрозділи цивільного захисту виступають ключовою ланкою механізму захисту населення, територій і об'єктів критичної інфраструктури, а ефективність їх діяльності безпосередньо залежить від рівня нормативно-правового забезпечення, узгодженості повноважень та дієвості адміністративно-правових механізмів. Мета статті полягає у комплексному аналізі нормативно-правових засад діяльності підрозділів цивільного захисту як складової системи органів національної безпеки та визначенні основних напрямів удосконалення законодавства у цій сфері.

У роботі здійснено систематизацію чинних нормативно-правових актів, що регулюють сферу цивільного захисту, проаналізовано адміністративно-правові механізми управління та міжвідомчої взаємодії, досліджено організаційні засади функціонування підрозділів цивільного захисту на державному, регіональному і місцевому рівнях, а також розглянуто міжнародні стандарти та зарубіжний досвід. Основні результати дослідження полягають у визначенні ключових нормативних засад діяльності підрозділів цивільного захисту, виявленні фрагментарності та дублювання правових норм, недостатньої стандартизації процедур, проблем координації та цифровізації управління, а також у формулюванні пропозицій щодо кодифікації законодавства, уніфікації термінології, посилення міжвідомчої взаємодії та підвищення рівня підготовки персоналу і населення до дій у надзвичайних ситуаціях.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою комплексної моделі нормативного забезпечення цивільного захисту в умовах воєнного та надзвичайного стану, гармонізацією національного законодавства з міжнародними стандартами, впровадженням інтегрованих цифрових платформ управління та електронних реєстрів у сфері цивільного захисту.

Ключові слова: цивільний захист, нормативно-правове забезпечення, національна безпека, надзвичайні ситуації, державне управління, критична інфраструктура, воєнний стан.

Senyk P. R.,

p.senyk@ldubgd.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8023-2351>, ResearcherID: ODJ-3058-2025
PhD, Senior Lecturer, Department of Law and Management in the Field of Civil Protection
Lviv State University of Life Safety, Lviv

Samilo A. V.,

a.samilo@ldubgd.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3199-8451>, ResearcherID: ABA-3819-2021
PhD, Associate Professor, Head of the Department of Law and Management in the Field of Civil Protection
Lviv State University of Life Safety, Lviv

REGULATORY SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF CIVIL DEFENSE UNITS AS A COMPONENT SYSTEM OF NATIONAL SECURITY BODIES

Abstract. The relevance of the study is обусловлена the growing threats to the national security of Ukraine, including military aggression, natural and man-made emergencies, as well as hybrid and cyber challenges, which significantly increase the role of civil protection in the national security system. Civil protection units constitute a key element of the mechanism for protecting the population, territories, and critical infrastructure,

and the effectiveness of their activities largely depends on the quality of legal regulation, coherence of powers, and efficiency of administrative and legal mechanisms. The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the legal framework governing the activities of civil protection units as an integral component of the national security system and to identify the main directions for improving legislation in this field.

The article systematizes current legal acts regulating civil protection, analyzes administrative and legal mechanisms of governance and interagency coordination, examines the organizational foundations of civil protection units at the state, regional, and local levels, and explores international standards and foreign experience. The main results of the study include the identification of key legal principles governing civil protection activities, the detection of fragmentation and duplication of legal norms, insufficient standardization of procedures, shortcomings in coordination and digitalization of management, as well as the formulation of proposals for the codification of legislation, unification of terminology, strengthening interagency cooperation, and improving the level of training of personnel and the population for actions in emergency situations.

Prospects for further research are related to the development of a comprehensive model of legal regulation of civil protection in conditions of martial law and a state of emergency, harmonization of national legislation with international standards, and the introduction of integrated digital management platforms and electronic registers in the field of civil protection.

Key words: civil protection, regulatory and legal support, national security, emergencies, public administration, critical infrastructure, martial law.

JEL Classification: K23, H12, D72, O18

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-18-02>

Постановка проблеми: Забезпечення ефективної діяльності підрозділів цивільного захисту є однією з ключових задач державної безпеки, оскільки саме вони реалізують функції з мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій, захисту населення та критичної інфраструктури. Незважаючи на наявність значної нормативної бази, практика показує, що частина правових норм є застарілою, фрагментарною або дублюється, що створює ризики неефективного реагування.

Наукова проблема полягає у недостатньому комплексному дослідженні нормативно-правового забезпечення підрозділів цивільного захисту як інтегрованого елемента системи органів національної безпеки та у визначенні напрямів вдосконалення законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню нормативного забезпечення цивільного захисту присвячено праці Ліпкана (2009), Дзьобаня (2014), Шемшученка (2012), а також наукові статті у галузі адміністративного права та національної безпеки.

Попередні дослідження здебільшого зосереджувалися на окремих аспектах: адміністративно-правовому регулюванні, взаємодії з іншими органами сектору безпеки, захисті критичної інфраструктури, протидії надзвичайним ситуаціям.

Водночас залишаються невирішеними питання: комплексного оцінювання ефективності чинної нормативної бази; гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами; інтеграції цифрових технологій в систему

управління цивільним захистом; розробки кодифікованого акта, що об'єднував би всі аспекти діяльності підрозділів цивільного захисту.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному аналізі нормативно-правового забезпечення підрозділів цивільного захисту як складової системи органів національної безпеки та формулюванні практичних пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Завдання статті:

- Систематизувати чинні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність цивільного захисту.

- Дослідити адміністративно-правові механізми управління підрозділами цивільного захисту.

- Проаналізувати міжнародний досвід та стандарти у сфері цивільного захисту.

- Виявити основні проблеми і прогалини чинного законодавства.

Запропонувати напрями вдосконалення нормативного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивільний захист є складовою системи національної безпеки та представляє собою комплекс організаційних, правових, соціально-психологічних, медичних, технічних і інженерно-технічних заходів, спрямованих на захист населення, матеріальних цінностей та навколишнього середовища від негативних наслідків надзвичайних ситуацій. Він базується на принципах гуманізму, пріоритету життя і здоров'я людини, законності та державної відповідальності за безпеку громадян.

Основні теоретичні положення цивільного захисту включають:

1. Системність і комплексність заходів. Цивільний захист розглядається як багаторівнева система, яка охоплює органи державної влади, місцеве самоврядування, спеціалізовані служби та населення. Система включає превентивні заходи (підготовка, навчання, планування) та ліквідаційні (реагування на надзвичайні ситуації, відновлення інфраструктури).

2. Принципи законності і правової визначеності. Усі дії підрозділів цивільного захисту мають здійснюватися на підставі законів і нормативних актів. Це забезпечує підзвітність, прозорість і контроль за використанням ресурсів у надзвичайних ситуаціях.

3. Превентивність і готовність до реагування. Теоретично цивільний захист спрямований на запобігання небезпеці, мінімізацію ризиків та підготовку населення до можливих надзвичайних ситуацій. Це включає навчання громадян, розробку планів евакуації, створення систем оповіщення.

4. Міжвідомча координація. Одним із ключових теоретичних положень є інтеграція цивільного захисту в загальну систему безпеки держави. Вона передбачає взаємодію з військовими формуваннями, поліцією, медичними службами та органами місцевого самоврядування.

5. Адаптивність і інноваційність. Цивільний захист має бути здатним до адаптації у відповідь на нові види загроз, зокрема техногенні аварії, екологічні катастрофи, гібридні загрози та кіберінциденти. Впровадження сучасних технологій управління та цифрових платформ дозволяє ефективно координувати дії підрозділів.

6. Соціальна складова. Теоретичні засади передбачають врахування психологічного стану населення, інформування громадян, підготовку добровольчих формувань та формування культури безпеки у суспільстві.

Таким чином, цивільний захист є не лише оперативною функцією реагування на надзвичайні ситуації, а й комплексною системою, що поєднує правові, організаційні та соціальні механізми для забезпечення стабільності та безпеки держави.

Організаційна структура підрозділів цивільного захисту є багаторівневою системою, яка забезпечує оперативне реагування на надзвичайні ситуації та ефективне управління ресурсами. Вона будується за принципом ієрархії та функціональної взаємодії між державними, місцевими та спеціалізованими підрозділами.

1. Державний рівень. На державному рівні функції цивільного захисту координуються цен-

тральними органами виконавчої влади, серед яких ключову роль відіграє Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Її завдання включають:

- розробку політики та нормативно-правових актів у сфері цивільного захисту;
- координацію діяльності територіальних підрозділів;
- моніторинг та оцінку загроз надзвичайних ситуацій на національному рівні;
- управління ресурсами та мобілізацією сил у масштабних надзвичайних ситуаціях.

Центральний рівень також включає Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони, Міністерство охорони здоров'я та інші відомства, які забезпечують міжвідомчу взаємодію та підтримку.

2. Регіональний рівень. На регіональному рівні діяльність підрозділів цивільного захисту здійснюють обласні та міські управління ДСНС, які виконують наступні функції:

- контроль і координація діяльності територіальних підрозділів;
- проведення навчань та тренувань сил цивільного захисту;
- оцінка регіональних ризиків та розробка планів реагування на надзвичайні ситуації;
- забезпечення ресурсами та технічними засобами для оперативного реагування.

Регіональні підрозділи тісно взаємодіють із місцевими органами влади та медичними, пожежними та інженерними службами.

3. Місцевий рівень. На місцевому рівні підрозділи цивільного захисту організовуються у вигляді:

- районних та міських відділів ДСНС;
 - добровольчих формувань цивільного захисту;
 - спеціалізованих аварійно-рятувальних груп.
- Їхні завдання включають:
- оперативне реагування на локальні надзвичайні ситуації;
 - проведення евакуації та надання допомоги постраждалим;
 - контроль за виконанням заходів безпеки на об'єктах критичної інфраструктури;
 - взаємодію з населенням щодо інформування та навчання.

4. Спеціалізовані підрозділи. Цивільний захист включає також спеціалізовані формування:

- інженерні підрозділи – будівництво протирадіаційних та протихімічних укриттів, ліквідація наслідків техногенних аварій;

- медико-санітарні підрозділи – надання невідкладної медичної допомоги постраждалим;
- радіаційно-хімічні підрозділи – контроль та ліквідація небезпечних хімічних і радіаційних витоків;
- пожежно-рятувальні підрозділи – гасіння пожеж, рятування людей у складних умовах;
- комунікаційні та інформаційні служби – забезпечення зв'язку, оповіщення та координації дій у кризових ситуаціях.

Принципи побудови структури. Організаційна структура цивільного захисту побудована на таких принципах:

- Ієрархічність та підзвітність – чіткий розподіл повноважень між центральним, регіональним та місцевим рівнями;
- Функціональна спеціалізація – створення підрозділів для виконання конкретних завдань;
- Міжвідомча взаємодія – забезпечення координації між державними, військовими, медичними та комунальними службами;
- Мобільність та оперативність – здатність швидко реагувати на різноманітні надзвичайні ситуації;
- Гнучкість та адаптивність – можливість оперативно змінювати структуру та ресурси під специфіку загрози.

Нормативно-правове забезпечення цивільного захисту складається з комплексу законів, підзаконних актів, міжнародних угод і внутрішніх нормативних документів, які регламентують організацію, функції та взаємодію підрозділів на всіх рівнях управління. Вони визначають права, обов'язки та відповідальність органів державної влади, місцевого самоврядування та населення у сфері цивільного захисту.

1. Конституційні та базові закони. Конституція України (1996) – закріплює право громадян на безпечне життя, встановлює обов'язок держави щодо захисту населення та території.

Кодекс цивільного захисту України (2012) – основний нормативний акт, що визначає організаційні, правові та технічні засади цивільного захисту. Встановлює повноваження ДСНС, місцевих органів влади та спеціалізованих підрозділів, регламентує заходи попередження та реагування на надзвичайні ситуації.

Закон України «Про національну безпеку України» (2018) – закріплює цивільний захист як невід'ємну складову системи національної безпеки та визначає принципи координації дій різних відомств у кризових ситуаціях.

2. Закони про правові режими. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»

(2000) регламентує порядок введення надзвичайного стану, повноваження органів влади, обмеження прав і свобод громадян, а також обов'язки підрозділів цивільного захисту у таких умовах.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (2015) – визначає заходи реагування у разі воєнної загрози, взаємодію цивільного захисту з військовими підрозділами та органами місцевого самоврядування.

3. Підзаконні акти та постанови уряду. Постанови Кабінету Міністрів України регламентують порядок створення, функціонування та фінансування підрозділів цивільного захисту, правила проведення навчань, забезпечення технічними засобами та ресурсами.

Наприклад, Постанова КМУ № 461 від 2010 р. визначає порядок підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях та організації оповіщення.

4. Міжнародні стандарти та угоди. Женевські конвенції та додаткові протоколи встановлюють міжнародні норми захисту цивільного населення під час воєнних дій.

Рамкові документи ЄС та стандарти НАТО у сфері цивільного захисту визначають процедури міжвідомчої координації, мінімальні вимоги до підготовки персоналу, системи оповіщення та реагування на кризові ситуації.

5. Внутрішні нормативні документи та інструкції. Внутрішні регламенти ДСНС, накази та методичні рекомендації визначають порядок взаємодії підрозділів, розподіл обов'язків, порядок реагування на надзвичайні ситуації та евакуаційні заходи.

Наприклад, Інструкція ДСНС № 125 від 2017 р. встановлює алгоритм дій аварійно-рятувальних підрозділів під час хімічних та радіаційних аварій.

6. Особливості нормативного регулювання. Законодавство передбачає багаторівневу систему правового забезпечення – від Конституції та кодексів до відомчих інструкцій, що гарантує покриття всіх аспектів діяльності підрозділів цивільного захисту.

Однак існують проблеми: фрагментарність норм, дублювання повноважень, відсутність єдиного кодифікованого документа, що інтегрував би усі нормативні вимоги.

7. Практичне значення нормативного забезпечення:

- Забезпечує правову основу для дій підрозділів у кризових ситуаціях;
- Регламентує порядок взаємодії з іншими органами сектору безпеки;

- Визначає механізми контролю та підзвітності;
- Створює основу для підготовки персоналу та населення;
- Забезпечує адаптацію української системи цивільного захисту до міжнародних стандартів.

Ефективність цивільного захисту значною мірою залежить від правильної організації взаємодії між державними органами, місцевими органами влади, спеціалізованими підрозділами та населенням. Адміністративно-правові механізми забезпечують координацію, контроль, підзвітність та законність дій усіх учасників системи цивільного захисту.

1. Суб'єкти взаємодії. Основними учасниками міжвідомчої взаємодії є:

- Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) – координатор дій під час надзвичайних ситуацій, відповідає за планування, ресурсне забезпечення та управління силами цивільного захисту;
- Міністерство внутрішніх справ (Національна поліція, Державна прикордонна служба) – забезпечує безпеку громадян, контроль за дотриманням обмежень під час надзвичайного стану;
- Міністерство оборони та Збройні Сили України – залучаються у разі масштабних аварій, катастроф або воєнних загроз;
- Органи місцевого самоврядування – здійснюють реалізацію заходів цивільного захисту на територіальному рівні, організовують евакуацію населення, забезпечують ресурсами підрозділи;
- Медичні та соціальні служби – надають допомогу постраждалим, організовують санітарну евакуацію та лікування;
- Добровольчі формування – підтримують основні підрозділи цивільного захисту у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

2. Основні адміністративно-правові механізми:

- Планування і регламентування дій;
- Розробка державних і регіональних планів цивільного захисту, що визначають порядок реагування на надзвичайні ситуації;
- Встановлення чітких повноважень і зон відповідальності кожного органу та підрозділу;
- Складання інструкцій, алгоритмів дій та стандартних операційних процедур (SOP).
- Контроль та підзвітність
- Регулярний моніторинг готовності підрозділів цивільного захисту;
- Проведення аудитів і перевірок виконання планів і процедур;

- Застосування санкцій за порушення нормативних вимог.

- Координація під час надзвичайних ситуацій

- Створення оперативних штабів при масштабних аваріях, стихійних лихах чи воєнних загрозах;

- Проведення щоденних брифінгів та координаційних нарад між центральними та регіональними органами;

- Використання інтегрованих систем управління (наприклад, автоматизованих платформ ДСНС) для реєстрації подій, ресурсів і стану підрозділів.

Інформаційне забезпечення:

- Встановлення каналів швидкого оповіщення населення про загрозу чи небезпеку;
- Збір, аналіз і передача даних про ситуацію між різними відомствами;
- Використання систем дистанційного моніторингу та спостереження за критичною інфраструктурою.

3. Приклади практичної взаємодії. Повінь у західних областях України (2020): оперативний штаб ДСНС організував спільну роботу з місцевою поліцією, муніципальними службами та військовими для евакуації населення і захисту об'єктів критичної інфраструктури.

Пожежі у Чорнобильській зоні (2019): залучення пожежно-рятувальних підрозділів, медичних служб та інженерних формувань ДСНС для локалізації осередків, моніторингу радіаційної обстановки та надання медичної допомоги.

Карантинні заходи під час COVID-19 (2020–2021): координація дій між центральними органами влади, ДСНС, поліцією та місцевими органами для доставки медичних засобів та організації пунктів обсервації.

4. Проблеми та напрями удосконалення:

- Фрагментарність нормативної бази, яка регулює взаємодію між органами;
- Недостатній рівень інтеграції цифрових систем управління;
- Відсутність єдиних стандартів координації на всіх рівнях (центральному, регіональному, місцевому);
- Потреба у підвищенні кваліфікації персоналу та проведенні спільних навчань і тренувань.

Напрями удосконалення:

- Розробка єдиного нормативного документа для регламентування взаємодії;
- Впровадження інтегрованих цифрових платформ управління;

- Стандартизація процедур оповіщення, евакуації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- Постійна підготовка персоналу та міжвідомчі навчання.

Україна, як держава, що інтегрується у європейські та світові системи безпеки, активно запозичує міжнародний досвід у сфері цивільного захисту. Міжнародні стандарти та практики дозволяють підвищити ефективність організації підрозділів цивільного захисту, забезпечити оперативне реагування на надзвичайні ситуації та узгодити дії з міжнародними партнерами.

1. Стандарти та документи Європейського Союзу. Європейський Союз розробив комплекс рамкових документів у сфері цивільного захисту:

Рамкова програма ЄС «Union Civil Protection Mechanism» (UCPM) – забезпечує координацію реагування на надзвичайні ситуації між державами-членами ЄС;

Директива 2007/60/ЕС щодо оцінки та управління ризиками повеней – встановлює стандарти оцінки ризиків і планування заходів цивільного захисту;

Стандарти ISO у сфері безпеки та менеджменту кризових ситуацій – включають процедури планування, підготовки персоналу, оцінки ризиків та контролю якості реагування.

Впровадження цих стандартів в Україні дозволяє:

- гармонізувати національні процедури цивільного захисту з європейськими;
- впроваджувати ефективні механізми координації на міжвідомчому та міжнародному рівнях;
- підвищувати рівень підготовки персоналу та населення до надзвичайних ситуацій.

2. Досвід НАТО. НАТО пропонує методологію “Comprehensive Crisis Management”, що включає:

- стандартизовані процедури оцінки ризиків та реагування;
 - інтегровані системи управління ресурсами та силами цивільного захисту;
 - міжвідомчу взаємодію та координацію з військовими підрозділами;
 - регулярне проведення спільних навчань і симуляцій кризових ситуацій.
- Україна, у рамках співпраці з НАТО, адаптує ці стандарти для підвищення готовності підрозділів цивільного захисту, зокрема у сфері:
- реагування на хімічні, біологічні, радіаційні та ядерні загрози;
 - управління масовою евакуацією населення;
 - логістики і мобілізації ресурсів у кризових ситуаціях.

3. Міжнародні конвенції та угоди:

Женевські конвенції та додаткові протоколи регламентують захист цивільного населення та об’єктів інфраструктури під час воєнних конфліктів;

Міжнародна стратегія ООН у сфері управління ризиками та надзвичайних ситуацій встановлює стандарти планування, координації та моніторингу для країн-учасниць.

Дотримання цих конвенцій забезпечує:

- правову основу для міжнародного співробітництва під час катастроф;
- стандартизацію процедур надання гуманітарної допомоги;
- можливість залучення міжнародних ресурсів та експертної підтримки.

4. Приклади застосування міжнародних стандартів в Україні:

Лісові пожежі в Карпатах (2017–2019): використання стандартів ЄС для оцінки ризиків та планування евакуації;

Кризові центри управління COVID-19 (2020–2021): адаптація методології НАТО для міжвідомчої координації та оперативного реагування;

Навчання та симуляції природних катастроф: спільні українсько-європейські тренування, що дозволяють перевіряти стандартизовані процедури оповіщення та евакуації.

5. Перспективи адаптації міжнародного досвіду:

Впровадження інтегрованих цифрових платформ управління кризами за зразком ЄС та НАТО; Гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами;

Створення системи сертифікації та акредитації підрозділів цивільного захисту;

Постійне підвищення кваліфікації персоналу за міжнародними методиками;

Розробка спільних протоколів для міжвідомчої та міжнародної взаємодії у кризових ситуаціях.

Незважаючи на значний обсяг нормативно-правових актів, які регулюють діяльність підрозділів цивільного захисту, на практиці виникають численні проблеми, що знижують ефективність системи реагування на надзвичайні ситуації. Основні проблеми можна класифікувати за кількома напрямками:

1. Фрагментарність законодавчої бази:

Частина законів та постанов застаріла або дублює норми інших актів, що ускладнює їх застосування на практиці;

Відсутність єдиного кодифікованого доку-

мента, який би інтегрував усі аспекти цивільного захисту (планування, реагування, взаємодія, контроль та підзвітність);

Різні підходи до визначення термінів та категорій надзвичайних ситуацій, що ускладнює координацію між підрозділами.

2. Недостатня міжвідомча координація:

Незавжди ефективно працює механізм взаємодії між центральними та регіональними органами влади, місцевим самоврядуванням та спеціалізованими підрозділами;

Відсутність стандартизованих процедур обміну інформацією та контролю за виконанням планів реагування;

Недостатнє використання інтегрованих цифрових платформ для управління силами та ресурсами під час кризових ситуацій.

3. Проблеми підготовки персоналу та населення:

Нерівень підготовки працівників підрозділів цивільного захисту до сучасних загроз (гібридні атаки, кіберінциденти, техногенні аварії);

Недостатній рівень інформування та навчання населення щодо дій у надзвичайних ситуаціях;

Обмежені можливості для проведення спільних навчань та тренувань між різними рівнями управління та відомствами.

4. Адаптація до міжнародних стандартів:

Частково імплементовані стандарти ЄС і НАТО, що ускладнює участь України у міжнародних навчаннях і кризових операціях;

Недостатня стандартизація процедур оцінки ризиків та планування заходів цивільного захисту;

Відсутність єдиної системи сертифікації підрозділів відповідно до міжнародних вимог.

Напрями вдосконалення:

- Кодифікація законодавства;

- Розробка єдиного нормативного документа, який інтегрує всі аспекти діяльності підрозділів цивільного захисту;

- Уніфікація термінології та категорій надзвичайних ситуацій.

Розвиток міжвідомчої взаємодії:

- Впровадження інтегрованих цифрових платформ управління кризами;

- Стандартизація процедур обміну інформацією та координації дій на всіх рівнях управління.

- Підготовка персоналу та населення;

- Проведення регулярних тренувань, навчань та симуляцій кризових ситуацій;

- Розробка навчальних програм для населення щодо дій у надзвичайних ситуаціях;

- Підвищення кваліфікації персоналу за міжнародними стандартами.

Адаптація до міжнародних стандартів:

- Гармонізація національних нормативних актів із стандартами ЄС та НАТО;

- Впровадження сертифікаційної системи підрозділів цивільного захисту;

- Розробка спільних протоколів для участі України у міжнародних навчаннях та кризових операціях.

Цифровізація та інновації:

- Використання автоматизованих систем управління ресурсами та силами;

- Впровадження дистанційного моніторингу критичної інфраструктури;

- Використання сучасних засобів оповіщення та комунікації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження можна сформулювати такі ключові висновки щодо нормативного забезпечення діяльності підрозділів цивільного захисту як складової системи органів національної безпеки:

1. **Цивільний захист як складова національної безпеки.** Цивільний захист є невід'ємною частиною системи національної безпеки, що забезпечує захист населення, матеріальних цінностей та об'єктів критичної інфраструктури від негативних наслідків надзвичайних ситуацій. Теоретичні засади цивільного захисту включають принципи превентивності, системності, законності, міжвідомчої координації та соціальної спрямованості.

2. **Організаційна структура та міжвідомча взаємодія.** Багаторівнева організаційна структура підрозділів цивільного захисту забезпечує ефективність реагування на надзвичайні ситуації на державному, регіональному та місцевому рівнях. Водночас дослідження виявило необхідність удосконалення міжвідомчої взаємодії через стандартизовані процедури, інтегровані цифрові платформи та чітке визначення повноважень.

3. **Нормативно-правове забезпечення.** Законодавча база включає Конституцію України, Кодекс цивільного захисту, закони про національну безпеку, правові режими надзвичайного і воєнного стану, підзаконні акти та міжнародні стандарти. Проте існує фрагментарність нормативної бази, дублювання норм та недостатня адаптація до міжнародних стандартів.

4. **Міжнародний досвід та стандарти.** Європейський Союз, НАТО та ООН пропонують стандартизовані процедури планування, оцінки ризиків, реагування та координації. Запозичення та адаптація міжнародного досвіду дозволяє підвищити ефективність національної системи цивіль-

ного захисту та забезпечити інтеграцію з міжнародними структурами.

5. Проблеми та напрями вдосконалення. Основними проблемами є фрагментарність нормативної бази, недостатня міжвідомча координація, низький рівень підготовки персоналу та населення, часткова адаптація до міжнародних стандартів. Напрями вдосконалення включають кодифікацію законодавства, розвиток міжвідомчої взаємодії, підготовку персоналу та населення, адаптацію до міжнародних стандартів, впровадження цифрових технологій та інновацій.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень у сфері цивільного захисту є:

6. Розробка єдиного нормативного кодексу цивільного захисту, який би інтегрував усі законодавчі та підзаконні акти, стандарти та протоколи взаємодії.

7. Впровадження інтегрованих цифрових платформ управління надзвичайними ситуаціями, що забезпечить оперативну координацію дій на всіх рівнях управління.

8. Адаптація міжнародного досвіду (ЄС, НАТО, ООН) до українських умов, включно із сертифікацією підрозділів та навчанням персоналу за міжнародними стандартами.

9. Соціально-психологічний аспект цивільного захисту, зокрема розробка ефективних програм навчання населення та формування культури безпеки.

10. Науково-аналітичні дослідження ризиків нових видів загроз, зокрема гібридних, кібернетичних та техногенних катастроф, з метою прогнозування та мінімізації негативних наслідків.

Втілення запропонованих напрямів дозволить забезпечити **ефективне функціонування підрозділів цивільного захисту,** підвищити рівень безпеки населення та інтегрувати національну систему цивільного захисту у міжнародний контекст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34–35. – Ст. 458.
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 31. – Ст. 241.
4. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 250.

6. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

7. Про об'єкти критичної інфраструктури : Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2022. – № 1. – Ст. 6.

8. Про затвердження Порядку підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях : постанов Кабінету Міністрів України від 21.05.2010 № 444 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 39. – Ст. 1303.

9. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 // Офіційний вісник України. – 2020. – № 75. – Ст. 2372.

10. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. – Київ : Професіонал, 2009. – 376 с.

11. Дзюбань О. П. Теорія цивільного захисту : монографія. – Харків : ХНУВС, 2014. – 248 с.

12. Шемшученко Ю. С. Державне управління у сфері безпеки : монографія. – Київ : КНТ, 2012. – 312 с.

13. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них. – Женева : МКЧХ, 1977. – 128 с.

14. Ковальчук В. М. Міжвідомча взаємодія у системі цивільного захисту // Вісник Національної академії правових наук України. – 2020. – № 3. – С. 45–57.

15. Петренко І. С. Організаційно-правові засади діяльності підрозділів цивільного захисту // Юридичний часопис. – 2019. – № 4. – С. 78–89.

16. Бондаренко П. А. Кризове управління та цивільний захист : монографія. – Київ : Ін-т безпеки, 2017. – 320 с.

17. Савченко Л. І. Управління надзвичайними ситуаціями: теорія і практика : навч. посіб. – Харків : ХНУВС, 2016. – 276 с.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.
2. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02.10.2012 № 5403-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2013. – № 34–35. – St. 458.
3. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2018. – № 31. – St. 241.
4. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu : Zakon Ukrainy vid 16.03.2000 № 1550-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2000. – № 23. – St. 176.
5. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2015. – № 28. – St. 250.

6. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady : Zakon Ukrainy vid 17.03.2011 № 3166-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2011. – № 38. – St. 385.
7. Pro obiekty krytychnoi infrastruktury : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1882-IX // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2022. – № 1. – St. 6.
8. Pro zatverdzhennia Poriadku pidgotovky naselennia do dii u nadzvychainykh sytuatsiiakh : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.05.2010 № 444 // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 2010. – № 39. – St. 1303.
9. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 № 392/2020 // Ofitsiyni visnyk Ukrainy. – 2020. – № 75. – St. 2372.
10. Lipkan V. A. Natsionalna bezpeka Ukrainy : navch. posib. – Kyiv : Profesional, 2009. – 376 s.
11. Dziuban O. P. Teoriia tsyvilnoho zakhystu : monohrafiia. – Kharkiv : KhNUVS, 2014. – 248 s.
12. Shemshuchenko Yu. S. Derzhavne upravlinnia u sferi bezpeky : monohrafiia. – Kyiv : KNT, 2012. – 312 s.
13. Zhenevski konventsii vid 12 serpnia 1949 roku ta Dodatkovy protokoly do nykh. – Zheneva : MKChKh, 1977. – 128 s.
14. Kovalchuk V. M. Mizhvidomcha vzaiemodiia u systemi tsyvilnoho zakhystu // Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. – 2020. – № 3. – S. 45–57.
15. Petrenko I. S. Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti pidrozdiliv tsyvilnoho zakhystu // Yurydychnyi chasopys. – 2019. – № 4. – S. 78–89.
16. Bondarenko P. A. Kryzove upravlinnia ta tsyvilnyi zakhyst : monohrafiia. – Kyiv : In-t bezpeky, 2017. – 320 s.
17. Savchenko L. I. Upravlinnia nadzvychainymy sytuatsiiamy: teoriia i praktyka : navch. posib. – Kharkiv : KhNUVS, 2016. – 276 s.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису

після рецензування: 26.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.21

Кельман М. С.,

michaylo_lviv@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4393-4626

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму ІПППО, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

Кельман Р. М.,

rrtrrt777r@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7704-2055

доктор філософії з права, доцент кафедри права, Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ МАУП», м. Львів

ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. У статті обгрунтовано, що інтерпретація співвідношення кримінально-правової науки та кримінального законодавства «юридичною догматикою» принижує роль юристів-практиків як буквоїдів-догматиків й збіднює образ сучасної постнекласичної юридичної науки.

Доведено, що автори, які стоять на позитивістських позиціях намагаються осмислити зв'язки права з моральними цінностями, відповідальністю тощо.

З'ясовано, що проблема, яка розглядається, передбачає вирішення низки теоретичних так і практично-прикладного значення питань, зокрема (виокремлення джерел, до яких варто звертатися для визначення злочинних проявів та його наслідків, межі тлумачення закону, можливість визнання закону неправовим, що варто зробити, щоб кримінальне законодавство не було гальмом динамічного суспільного розвитку) тощо. Можна констатувати, що підходи до інтерпретації співвідношення кримінально-правової науки та кримінального законодавства не стали предметом уваги фахівців.

Обгрунтовано, що найбільше долучилися до питання нетотожності вказаних понять: а) судова практика ЄС з прав людини; б) адаптація національного законодавства до законодавства ЄС тобто наближення до єдиних норм і стандартів із законодавством європейських країн; в) дослідження у сфері порівняльного правознавства, де чітко простежується розрізнення права і законодавства.

Зазначено, що у сучасних публікаціях зазначені поняття зазвичай ототожнюються, автори й далі характеризуючи кримінальне законодавство, вказують на його акти та специфічні ознаки.

Доведено, що юснатуралістична концепція ґрунтується на положеннях, ідеї якої мають давню історію, до її представників слід віднести (Сократа, Платона, Аристотеля та інших мислителів Стародавньої Греції та Риму. Природне право розглядалося як «вищий закон» закладених у ньому моральних складових, зокрема: свободи, справедливості, рівності. З цієї точки зору право є змістом людського життя відповідно до стану та розвитку соціуму.

Наведені позиції – з одного боку ототожнення кримінального права і закону, з другого – їх протиставлення є крайніми і кожна з них відображає лише частину взаємовідносин цих двох понять та суспільних явищ. Цілком закономірно, що вирішення цієї проблеми передбачає звернення до філософських категорій.

Внутрішня форма визначається, як побудова або спосіб взаємозв'язку елементів явища.

Обгрунтовується, що існує діалектична суперечність між формою і змістом, яка може бути змінена удосконаленням законодавства так і зміною уявлень суспільства про добро і зло, про суворість репресій, які допустимо застосовувати до злочинців тощо.

Підходи до інтерпретації співвідношення кримінального права і кримінального закону слід розглядати і під кутом аналізу таких співвідносних філософських категорій як «сутність – явище», «причина – наслідок» «необхідність – випадковість», «можливість – дійсність», «одиначне – загальне», «частина – ціле»

Виходячи з цього, кримінальне право – відображає внутрішню сутність явищ і процесів, які існують в сфері протидії злочинам, єдність усіх їх властивостей і зв'язків, а кримінальне законодавство є явищем, доступним безпосередньому сприйняттю і аналізу.

Ключові слова: право, закон, норма права, стаття закону, природно-правова, позитивістська концепція, кримінальне право, кримінальний закон.

Kelman M. S.,

muchaylo_lviv@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4393-4626

Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory of Law and Constitutionalism of the Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv

Kelman R. M.,

rrtrtr777r@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7704-2055

PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Law, Lviv Institute of PJSC "HEI "The Interregional Academy of Personnel Management ", Lviv

APPROACHES TO INTERPRETING THE RELATIONSHIP BETWEEN CRIMINAL LAW SCIENCE AND CRIMINAL LEGISLATION

Abstract. *The article argues that interpreting the relationship between criminal law science and criminal legislation as “legal dogmatism” diminishes the role of practicing lawyers as literalists and dogmatists and impoverishes the image of contemporary post-classical legal science.*

It is proven that authors who hold positivist positions attempt to comprehend the connections between law and moral values, responsibility, etc.

It has been established that the problem under consideration involves solving a number of theoretical and practical issues, in particular (identifying the sources to be referred to in order to determine criminal acts and their consequences, the limits of interpretation of the law, the possibility of recognizing a law as unlawful, what should be done to prevent criminal legislation from hindering dynamic social development), etc. It can be stated that approaches to interpreting the relationship between criminal law science and criminal legislation have not been the subject of attention by specialists.

It is reasonable to assume that the following factors have contributed most to the issue of the non-identity of these concepts: a) EU case law on human rights; b) the adaptation of national legislation to EU legislation, i.e., the approximation of legislation to the uniform norms and standards of European countries; c) research in the field of comparative law, where the distinction between law and legislation is clearly traced.

It is noted that in contemporary publications, these concepts are usually equated, and authors, continuing to characterize criminal legislation, point to its acts and specific features.

It has been proven that the jusnaturalistic concept is based on provisions and ideas that have a long history, and its representatives include Socrates, Plato, Aristotle, and other thinkers of Ancient Greece and Rome. Natural law was considered the “higher law” of the moral components inherent in it, in particular: freedom, justice, and equality. From this point of view, law is the content of human life in accordance with the state and development of society.

The positions presented – on the one hand, the identification of criminal law and the law, and on the other, their opposition – are extreme, and each reflects only part of the relationship between these two concepts and social phenomena. It is quite natural that the solution to this problem involves recourse to philosophical categories.

The internal form is defined as the structure or method of interconnection between the elements of a phenomenon.

It is argued that there is a dialectical contradiction between form and content, which can be changed by improving legislation and changing society's perceptions of good and evil, the severity of repression that is permissible to apply to criminals, etc.

Approaches to interpreting the relationship between criminal law and criminal legislation should also be considered from the perspective of analyzing such related philosophical categories as “essence – phenomenon,” “cause – effect,” “necessity – chance,” “possibility – reality,” “individual – general,” “part – whole.”

Based on this, criminal law reflects the inner essence of phenomena and processes that exist in the sphere of combating crime, the unity of all their properties and connections, and criminal legislation is a phenomenon that is accessible to direct perception and analysis.

Key words: law, legal norm, article of law, natural law, positivist concept, criminal law, criminal legislation.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-18-03>

Актуальність проблеми дослідження. Актуальність питань щодо інтерпретації співвідношення кримінального права і кримінального закону в юридичній літературі є поодинокими. На них ми звертаємо увагу у своєму дослідженні, зокрема (В.Навроцький, М. Коржанський, Є. Вечорова). Ми свідомі того, що розмежування кримінального права і кримінального закону має великий гуманістичний зміст, оскільки право як критерій якості закону, визначає основоположні права людини, її свободи, інші потреби.

Ступінь наукової розробки проблеми дослідження. Можна констатувати, що підходи до інтерпретації співвідношення кримінально-правової науки та кримінального законодавства не стали предметом уваги фахівців.

Зазначимо лише те, що останнім часом у наукових виданнях є ціла низка публікацій з кримінального права. Натомість аналіз цих публікацій свідчить про те, що вони написані з позитивістських позицій, зміст їх полягає, як правило, у коментуванні діючого законодавства та пропозицій щодо змін, уточнень, доповнень тих чи інших статей Кримінального кодексу України. Натомість, майже не аналізуються концептуальні кримінально-правові положення, пов'язані з розв'язанням цілого ряду кримінально-правових проблем, як суто теоретичного, так і практично-прикладного характеру.

Проблема, яка розглядається, передбачає вирішення низки теоретичних так і практично-прикладного значення питань, зокрема (виокремлення джерел, до яких варто звертатися для визначення злочинних проявів та його наслідків, межі тлумачення закону, можливість визнання закону неправовим, що варто зробити, щоб кримінальне законодавство не було гальмом динамічного суспільного розвитку) тощо. Можна констатувати, що підходи до інтерпретації співвідношення кримінально-правової науки та кримінального законодавства не стали предметом уваги фахівців.

Найбільше долучилися до питання нетотожності вказаних понять: а) судова практика ЄС з прав людини; б) адаптація національного законодавства до законодавства ЄС тобто наближення до єдиних норм і стандартів із законодавством європейських країн; в) дослідження у сфері порівняльного правознавства, де чітко простежується розрізнення права і законодавства.

У сучасних публікаціях зазначені поняття зазвичай ототожнюються, автори й далі характеризуючи кримінальне законодавство, вказують на його акти та специфічні ознаки.

Єдиний з українських вчених М. Коржанський, у своїй публікації зазначив про необхідність розрізнення права і законодавства і акцентував увагу на тому, що ототожнення права й закону це ознака тоталітарної держави; право є первинним відносно закону; закон не створює право; право є природним явищем; сутність права це уявлення про справедливість.

Мета статті. Дослідити підходи до інтерпретації співвідношення кримінально-правової науки та кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи публікації з цієї проблематики спостерігаємо, що вони написані з позицій позитивізму, тобто здебільшого у них акцентується увага на коментуванні чинного законодавства, право «як воно є». Проте ми не можемо зводити його виключно до вивчення, формально-логічного тлумачення норм законів та чинного права на основі класичної силлогічної моделі, компонентом якої є правова норма до якої підводяться фактичні обставини справи і рішення. Властиво правозастосовний процес у відповідності позитивістською концепцією був взятий на озброєння радянською теорією держави і права. Варто зазначити, що у зазначених публікаціях ми зустрічаємо заклики до змін, уточнень, модернізації КК України. Правда рідко зустрічаються статті в яких аналізуються концептуальні кримінально-правові положення, натомість є багато суперечок щодо злочинності і карності де автори натикаються на не вирішенні загальних питань. Мається на увазі інтерпретація співвідношення кримінально-правової науки та кримінального законодавства. Вирішення цього питання в умовах ускладнення усіх без винятку сфер правового життя не просто. Окрім того обмеження правознавства «юридичною догматикою» принижує роль юристів-практиків як буквоїдів-догматиків й збіднює образ сучасної постнекласичної юридичної науки.

У зазначених матеріалах ті автори, які стоять на позитивістських позиціях намагаються осмислити зв'язки права з моральними цінностями, відповідальністю тощо. Скажімо Герберт Гарт (найвпливовіший позитивіст XX ст.) стверджує про наявність у праві і моралі «спільного словника», хоч і виводить мораль за межі розуміння права [1].

При цьому, як бачимо, проблема передбачає вирішення низки теоретичних так і практично-прикладного значення питань, зокрема (виокремлення джерел, до яких варто звертатися для визначення злочинних проявів та його наслідків, межі

тлумачення закону, можливість визнання закону неправовим, що варто зробити, щоб кримінальне законодавство не було гальмом динамічного суспільного розвитку) тощо. Можна констатувати, що підходи до інтерпретації співвідношення кримінально-правової науки та кримінального законодавства не стали предметом уваги фахівців. Проте, на нашу думку, найбільше долучилися до питання нетотожності вказаних понять: а) судова практика ЄС з прав людини; б) адаптація національного законодавства до законодавства ЄС тобто наближення до єдиних норм і стандартів із законодавством європейських країн; в) дослідження у сфері порівняльного правознавства, де чітко простежується розрізнення права і законодавства.

У сучасних публікаціях зазначені поняття зазвичай ототожнюються, автори й далі характеризуючи кримінальне законодавство, вказують на його акти та специфічні ознаки [2; 3; 4].

Правда вітчизняний вчений – криміналіст, М. Коржанський наголошує: «...ототожнення права і закону – характерна ознака тоталітарної держави, у якій визнавалося, що особа має лише ті права, і в тому обсязі, які дарує їй держава; – уже римські юристи розрізняли *jus* – право та *lex* – закон; – право існує окремо, незалежно від закону і є первинним суспільним феноменом відносно закону, який є вивідним від права; – закон не створює права, причому не тільки несправедливий закон, а й будь-який. У законі право набуває лише офіційну форму; – право існувало вже тоді, коли закону ще не існувало; – сутністю права є не воля пануючого класу (як це визначено в творі класиків марксизму «Маніфест комуністичної партії»), а суспільні уявлення про справедливість та прагнення до неї» [5].

Юснатуралістична концепція ґрунтується на положеннях, ідеї якої мають давню історію, до її представників слід віднести (Сократа, Платона, Аристотеля та інших мислителів Стародавньої Греції та Риму. Природне право розглядалося як «вищий закон» закладених у ньому моральних складових, зокрема: свободи, справедливості, рівності. З цієї точки зору право є змістом людського життя відповідно до стану та розвитку соціуму.

У підручнику «Загальна теорія права» зазначено, що природно-правова доктрина пройшла у своєму розвитку, доволі складний шлях. Найбільшій популярності вона набула в епоху ліберально-демократичних революцій під гаслами боротьби за природні права. Яскравими пред-

ставниками цієї теорії є Тома Аквінський, Г. Гроцій, Дж. Локк, І. Кант та інші [6, с. 33].

Ще одне твердження відомого вченого М.Козюбри, яке варте уваги: «...законодавство – це ще не право, а лише необхідний інструмент та орієнтир для його знаходження під час розгляду конкретних правових ситуацій. Жодне, навіть найдосконаліше, законодавство (яке в сучасному житті трапляється дедалі рідше), з огляду на його абстрактність і знеособленість, передбачити всі особливості конкретної ситуації неспроможне. Визначальна роль у знаходженні права під час її розгляду належить нормозастосовувачу, передусім суду. Саме він, ухвалюючи обґрунтоване, неупереджене і справедливе рішення у справі, ставить останню крапку в пошуках права» [7, с. 463].

Наведені позиції – з одного боку ототожнення кримінального права і закону, з другого – їх протиставлення є крайніми і кожна з них відображає лише частину взаємовідносин цих двох понять та суспільних явищ. Цілком закономірно, що вирішення цієї проблеми передбачає звернення до філософських категорій. Кримінальне право як галузь права є змістом положень, які становлять його предмет, а кримінальний закон – формою, у яких вони отримали юридичну обов'язковість. Будь-яка форма – це організація предмету або явища. При чому слід розрізняти внутрішню і зовнішню форми. На відміну від зовнішньої, внутрішня форма органічно пов'язана зі своїм змістом. У силу цього вона безпосередньо виражає і втілює у собі суть явищ.

Внутрішня форма визначається, як побудова або спосіб взаємозв'язку елементів явища.

Отже, існує діалектична суперечність між формою і змістом, яка може бути змінена удосконаленням законодавства так і зміною уявлень суспільства про добро і зло, про суворість репресій, які допустимо застосовувати до злочинців тощо.

Підходи до інтерпретації співвідношення кримінального права і кримінального закону слід розглядати і під кутом аналізу таких співвідносних філософських категорій як «сутність – явище», «причина – наслідок» «необхідність – випадковість», «можливість – дійсність», «одиначне – загальне», «частина – ціле» Категорії є формою мислення – підкреслює П. Копнін, – оскільки вони є формами мислення; тому в завдання філософії входить з'ясування сутності категорії і з боку її логічної форми [8, с. 67].

Виходячи з цього, кримінальне право – відображає внутрішню сутність явищ і процесів, які існують в сфері протидії злочинам, єдність усіх

їх властивостей і зв'язків, а кримінальне законодавство є явищем, доступним безпосередньому сприйняттю і аналізу.

Водночас, цілком справедливо зазначає професор В. Навроцький «...кримінальне право виступає як вияв закономірностей, які існують з приводу визначення злочинного і незлочинного, наслідків вчинення відповідних діянь. Кримінальний же закон у цьому аспекті є виявом випадковості – нестійких зв'язків, результатом пересічення чи співпадіння незалежних процесів або подій у сфері законотворчості, які доповнюють і не завжди адекватно відображають існуючі закономірності. Нарешті, взаємодію кримінального права і кримінального законодавства характеризує їх розвиток і рух, що відображається у діалектиці можливості і дійсності. Будь-які ідеї, суспільні вимоги у сфері протидії злочинності і караності, як і їх унормування та практичне втілення проходять своє зародження, розвиток, розквіт, занепад та відмирання. Можливості, які закладені у праві, повинні втілюватися у дійсність, яка виступає як закон. Відповідно, дійсність (кримінальний закон) є реалізованою можливістю, яка була закладена у праві. Можливість (у аналізованому випадку – правова) не може безпосередньо перетворитися у дійсність» [9, с. 23].

Ми підтримуємо думку вітчизняних науковців (В. Навроцького, С. Вечорової), які наголошують на тому, що в аспекті співвідношення кримінального права і кримінального закону належить визнати, що тенденції їх взаємодії і розвитку мають один вектор – право детермінує закон, але не навпаки.

Розмірковуючи над підходами щодо інтерпретації співвідношення кримінально-правової науки та кримінального законодавства варто зосередитися на наступному:

1) зміст будь-якого явища не може існувати, не будучи оформленим, а форма аж ніяк не може бути беззмістовною. Тому право – об'єктивне за формою існування, а закон – інституційний державний вираз;

2) галузь права – це система соціальних правил, які виробляються у суспільстві продовж всього його історичного розвитку. Закон – виражає волю та інтереси законодавчої влади держави і регулює ситуації, відносини, пов'язані з їх реалізацією, забезпеченням і захистом;

3) право це необхідний атрибут, який забезпечує стабільність, безпеку людини і суспільства. Закон у разі необхідності доповнюється, змінюється чи скасовується. Натомість право це анти-

под свавілля і беззаконня, засіб упорядкування відносин між людьми на засадах справедливості, поваги до прав людини;

4) закріплюючи в законі принципи, норми, інститути, джерела права правові процедури, визначення є засобом втілення у ньому положень права, доказом того, що суб'єкти уповноважені приймати закон не свавільні при створенні законодавчих приписів, а обмежені правом.

5) кримінальне право має як писані, так і неписані джерела. Кримінальний закон – має одне джерело КК України.

6) право це система загальнообов'язкових норм, а закон має статті, розділи, частини;

7) наявні суперечності між правом і законом полягають із нестримним зростанням масиву нормативних актів їхньою хаотичністю, хронічним незбігом законодавства із ритмом життя (про це наголошував Євген Ерліх бажання вмістити все багатство в законах таке ж малорозумне, як і бажання зупинити струмок у калюжі);

8) застосовуючи кримінально-правові норми, водночас важливо усвідомлювати, що право не зводиться виключно до раціоналізму з притаманною йому формальною логікою. Без осмислення його цінностей (людина, її гідність, права і свободи, зрозуміти сутність права, стати фахівцем високого рівня, неможливо;

9) практичний поворот у правозастосуванні передбачає відмову від етатизму, перехід від державоцентризму в осмисленні природи права до людиноцентризму (право це не продукт держави, а творіння людського розуму);

10) право – це передусім дух, який становить глибинну основу його розвитку, а в законі – «буква» – формулювання, яке дав законодавець;

11) право – це феномен, який функціонує в глибинах життя, рухається в часі й змінюється разом з ним під впливом безлічі суспільних і природних чинників [10, с. 24]. В той же час закон – це воля людей, в тому числі і окремих індивідів;

12) принцип верховенства права широко використовується в законодавчій практиці, в рішеннях Конституційного Суду України. Правовий за своїм змістом закон, ще не право, або, висловлюючись словами Б. Мелкевіка, не «уже право» [11, с. 75].

Висновки. Ми живемо в період відсутності права. Парламенти легковажно «фабрикують» закони, що суперечить праву. Держави ставляться до своїх громадян не турбуючись про збереження у них бодай якогось відчуття права. Юристи допустили занепад права та правосвідомості. Але

вони у тій ситуації не винні, право стало жертвою відсутності світогляду.

Видається, нам усім варто розширити свій світогляд, а можливо, і змінити стиль мислення.

Підходи щодо інтерпретації співвідношення кримінально-правової науки та кримінального законодавства наводять до низки міркувань.

По-перше, закон це юридична форма, яка потребує свого наповнення (як права людини, цінності добра і справедливості, так і антиципності – свавілля і самодурство владних інституцій).

По-друге, ми цілком погоджуємося, що закон це не кінцева мета правотворення – інструмент – дороговказ для знаходження права в конкретній правовій ситуації для справедливого рішення у справі.

Тобто право з'являється не внаслідок ухвалення відповідного закону, а в результаті справедливого й обгрунтованого вирішення правового спору (конкретної ситуації).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Харт Г.Л. А. Концепція права /пер. з англ. Н. Комарової. Київ: Сфера, 1988. С.154-209.
2. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. К.: Атіка, 2004. С. 3-6, 8.
3. Кримінальне право України. Загальна частина. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – 5-те вид., переробл. та допов. К.: Атіка, 2009. С. 4-5.
4. Кримінальне право України. Загальна частина. / За ред. В.В.Сташиса, В.Я. Тація. – 4- те вид., переробл. і доп. Х.: Право, 2010. 2010. С. 10-12.
5. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина загальна: Курс лекцій. – К.: Наукова думка та Укр. вид. група, 1996. С. 15.
6. Козюбра М.І. Практична філософія права: Монографія. К. : «ДУХ І ЛІТЕРА», 2024. 496 с.
7. Копнін П. Діалектика як логіка і теорія пізнання. К.: Наука. 1999. 324 с.

8. Навроцький В.О. Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять. // Право України. 2011. № 9. С. 20-24.

9. Загальна теорія права: Підручник /за заг. Ред. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2016. 392 с.

10. Мелкевік Б. Поняття права та сучасна філософська рефлексія // Філософія права і загальна теорія права. 2012. № 2. С. 73–83.

REFERENCES:

1. Khart H.L. A. Kontseptsiiia prava /per. z anhl. N. Komarovoї. Kyiv: Sfera, 1988. S. 154-209.
2. Fris P.L. Kryriminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. K.: Atika, 2004. S.3-6, 8.
3. Kryriminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. / Za red. M.I. Melnyka, V.A. Klymenka. – 5-te vyd., pererobl. ta dopov. K.: Atika, 2009. S. 4-5.
4. Kryriminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. / Za red. V.V.Stashysa, V.Ia.Tatsiia. – 4– te vyd., pererobl. i dop. Kh.: Pravo, 2010. 2010. S. 10-12.
5. Korzhanskyi M.I. Kryriminalne pravo Ukrainy. Chastyna zahalna: Kurs lektzii. – K.: Naukova dumka ta Ukr. vyd. hrupa, 1996. S. 15.
6. Koziubra M.I. Praktychna filosofiia prava: Monohrafiia. K. : «DUKh I LITERA», 2024. 496 s.
7. Kopnin P. Dialektyka yak lohika i teoriia piznannia. K.: Nauka. 1999. 324 s.
8. Navrotskyi V.O. Kryriminalne pravo i kryriminalne zakonodavstvo: spivvidnoshennia poniat. // Pravo Ukrainy. 2011. № 9. S. 20-24.
9. Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk /za zah. Red. M.I. Koziubry. K.: Vaite, 2016. 392 s.
10. Melkevik B. Poniattia prava ta suchasna filosofska refleksiiia // Filosofiia prava i zahalna teoriia prava. 2012. № 2. S. 73–83.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису

після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 340.69

Скрекля Л. І.,

vvskrekliia@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-0138-1234, Researcher ID: G-9097-2019

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та процесу,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

НЕЗАКОННЕ ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ: ОГЛЯД ЗАКОНОДАВЧИХ ФОРМУЛЮВАНЬ

Анотація. Стаття присвячена огляду законодавчих формулювань щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Констатовано, що норма про незаконне використання гуманітарної допомоги є бланкетною, що зумовлює необхідність звернутись до регулятивного законодавства. До появи норми про незаконне використання гуманітарної допомоги такі дії отримували кримінально-правову оцінку за іншими статтями КК України, оскільки відповідні кримінально-протиправні діяння на законодавчому рівні вже криміналізовані в інших складах кримінальних правопорушень. З огляду на це, можна стверджувати, що законодавець, ставлячи за мету криміналізувати відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, фактично здійснив диференціацію кримінальної відповідальності.

Розміщення норми про незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги серед кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності базується на суб'єктивному баченні законотворця, яке не завжди можна вважати логічним та послідовним. Незаконне використання гуманітарної допомоги може охоплюватись як системою кримінальних правопорушень проти власності (Розділ VI), так і кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (зважаючи на спеціальний статус суб'єкта (ч. 2, 3 ст. 201-2) (Розділ XVII).

Ознака мети отримання прибутку, незважаючи на її різностороннє тлумачення, дозволяє правозастосовним органам кваліфікувати дії суб'єкта як незаконне використання гуманітарної допомоги.

Поява у КК України ст. 201-1 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» створює невиправдану конкуренцію кримінально-правових норм та викликає більше питань, а ніж відповідей, що зумовлює потребу у її виключенні.

Ключові слова: гуманітарна допомога, незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійні пожертви, безоплатна допомога, кримінальна відповідальність, криміналізація.

Skreklya L. I.,

vvskrekliia@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-0138-1234, Researcher ID: G-9097-2019

Candidate of Law,

Associate Professor, Department of Criminal Law and Procedure,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ILLEGAL USE FOR PROFIT OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE ASSISTANCE: A REVIEW OF LEGISLATIVE FORMULATIONS

Abstract. The article is devoted to a review of legislative formulations regarding the illegal use of humanitarian aid, charitable donations, or free assistance for profit. It has been established that the norm on the illegal use of humanitarian aid is blanket, which necessitates the need to turn to regulatory legislation. Before the emergence of the norm on the illegal use of humanitarian aid, such actions received a criminal legal assessment under other articles of the Criminal Code of Ukraine, since the corresponding criminal and unlawful acts were already criminalized at the legislative level in other categories of criminal offenses. Given this, it can be argued that the legislator, aiming to criminalize liability for the illegal use of humanitarian aid,

actually differentiated criminal liability.

Placing the rule on the illegal use of humanitarian aid, charitable donations, or free assistance for profit among criminal offenses in the field of economic activity is based on the subjective vision of the legislator, which cannot always be considered logical and consistent. The illegal use of humanitarian aid may be covered by both the system of criminal offenses against property (Chapter VI) and criminal offenses in the field of official and professional activities related to the provision of public services (given the special status of the entity (Part 2, 3 of Article 201-2) (Chapter XVII).

The sign of the purpose of making a profit, despite its diverse interpretation, allows law enforcement agencies to qualify the actions of the entity as the illegal use of humanitarian aid.

The appearance in the Criminal Code of Ukraine of Article 201-1 "Illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations or gratuitous assistance" creates unjustified competition of criminal law norms and raises more questions than answers, which necessitates its exclusion.

Key words: humanitarian aid, illegal use of humanitarian aid, charitable donations, free aid, criminal liability, criminalization.

JEL Classification: K14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-18-04>

Постановка проблеми. У зв'язку з вторгненням російської федерації на територію України в 2014 році та, слідом, веденням повномасштабної війни державою-агресором проти України, перед нашою державою постало чимало викликів, серед яких не лише протидія зовнішньому ворогу, який демонструє абсолютну зневагу цінності людського життя, але й проявам ганебної поведінки пов'язаної з незаконним використанням гуманітарної допомоги. Так, згідно дослідження Ukraine Support Tracker від 14 лютого 2025 р. Європа з лютого 2022 року виділила Україні 70 млрд євро фінансової та гуманітарної допомоги, а також 62 млрд євро військової допомоги. США виділили 64 млрд євро військової допомоги, а також 50 млрд євро фінансової і гуманітарної підтримки [1]. Очевидно, що гуманітарна допомога не обмежується наведеними цифрами, оскільки така також надавалась і неофіційним сектором з рук приватних фондів чи окремих волонтерів безпосередньо тим особам, які її потребують, оскільки «російське вторгнення в Україну наприкінці лютого 2022 року призвело до того, що приблизно 16 мільйонів людей або були переміщені зі своїх домівок, або намагалися вижити в екстремальних умовах конфлікту та терміново потребували гуманітарної допомоги» [2].

В такий надскладний період, безумовно, гуманітарна допомога повинна скеровуватись за призначенням відповідним адресатам. Щоправда, відомо про непоодинокі випадки її нецільового використання та розкрадання, що зумовило потребу запровадження кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою

отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Такий крок законодавця викликав чимало дискусій з приводу доцільності впровадження відповідної кримінально-правової заборони. Більше того, окремими дослідниками така законодавча новела вважається сумнівною, а відтак відстоюється позиція щодо виключення ст. 201-2 КК України з кримінального закону [3, с. 23].

Тимчасом, аналіз даних основних показників діяльності органів досудового розслідування, підготовлених Офісом Генерального прокурора, засвідчує, що протягом 2023 року зареєстровано 188 кримінальних проваджень, із-поміж яких скеровано до суду з обвинувальним актом 25, у 2024 вказаний показник знизився (зареєстровано – 107, скеровано до суду – 12 кримінальних проваджень) [4]. Наведені показники не схиляють до думки щодо ефективної протидії незаконному використанню гуманітарної допомоги. Щоправда, вони, скоріш за все, не окреслюють реального стану, оскільки чимало випадків нецільового використання гуманітарної допомоги намагаються приховати. Окрім того, не слід забувати, що латентність цього кримінального правопорушення зумовлена також умовами воєнного стану.

Отож, виникає питання: «Чи може поява ст. 201-2 КК України вважатися своєчасним, і таким, що впроваджує ефективні правові механізми протидії кримінально-правовими засобами такій аморальній поведінці»? Чи саме так це?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на відносну «свіжість» норми про

незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, все ж доводиться констатувати про наявність окремих напрацювань з приводу окресленої проблеми. Мова йде, зокрема, про наукові розробки А. Айдиняна, О. Бондарук, О. Дудорова, М. Костіна, О. Кришевич, М. Куцевич, Р. Мовчана, О. Маріна, А. Шаповала, М. Хавронюка, А. Шевчука та інших.

Постановка завдання. Основною метою цієї статті є огляд законодавчих формулювань щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не викликає заперечень той факт, що законодавчим підґрунтям правильної кваліфікації кримінального правопорушення є точність опису ознак кримінального протиправного діяння у відповідній диспозиції статті Особливої частини КК України.

Перше, на що слід звернути увагу, це розміщення норми про незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги серед кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності (Розділ VII КК України). Вочевидь, розміщення тієї чи іншої норми у відповідній структурній частині КК України базується на суб'єктивному баченні законотворця, яке не завжди можна вважати логічним та послідовним. «А тому розміщення норми у тій чи іншій частині кримінального закону – це засіб законодавчої доцільності структурувати норми. Систематика закону не завжди є відображенням системи самого права як ідеального утворення. І те, що інколи норми про різні склади одного злочину «розкидані» у кримінальному законі і потрібно логічні процеси, щоб відшукати таку систему, є лише свідченням, що, незважаючи на суб'єктивні хибі чи об'єктивні причини, право є системним утворенням» [5, с. 77]. Щоправда, не слід забувати, що суспільні відносини за своєю структурою є складними. Тому не слід виключати випадки, коли норма одночасно може претендувати на розміщення у кількох розділах Особливої частини КК України. Власне незаконне використання гуманітарної допомоги може охоплюватися як системою кримінальних правопорушень проти власності (Розділ VI), так і кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (зважаючи на спеціальний статус суб'єкта (ч. 2, 3 ст. 201-2) (Розділ XVII).

Ч. 1 ст. 201-2 КК України вказує на продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном. У примітці до вказаної статті вказується, що під гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами та безоплатною допомогою, що складає предмет аналізованого посягання, слід розуміти поняття, визначені ЗУ «Про гуманітарну допомогу» та ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Отож, норма про незаконне використання гуманітарної допомоги є бланкетною, що зумовлює необхідність звернутись до регулятивного законодавства.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 ЗУ від 22 жовтня 1999 р. гуманітарна допомога розглядається як цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

У юридичній літературі справедливо наголошується, що предмети, які юридично не мають такого статусу, не можуть розглядатись як гуманітарна допомога, – навіть якщо вони, як і предмети гуманітарної допомоги, спрямовуються на здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, цивільного захисту населення та його повсякденних потреб. Це не означає наявності прогалини у кримінальному законі, оскільки вчинення дій, зазначених у ст. 201-2 КК, із предметами, що не належать до гуманітарної допомоги чи благодійних пожертв, може кваліфікуватися за статтями КК України про кримінальні правопорушення проти власності, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності тощо [3, с. 23].

З огляду на це, для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 201-2 КК України необхідно встановити приналежність

відповідного майна до гуманітарної допомоги. Скажімо, вироком Таращанського районного суду Київської області від 1 листопада 2023 р. було засуджено особу за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги, з метою отримання прибутку, вчиненому у значному розмірі, під час воєнного стану. Зокрема, органом досудового розслідування та судом, встановлено, що винний, шляхом продажу з метою отримання прибутку, реалізував транспортні засоби, які були ввезені на територію України як гуманітарна допомога, для потреб Збройних Сил України [6].

Слід навести також інший приклад, де правоохоронні органи повідомили про підозру керівнику благодійної організації та двом його співучасникам, які у складі організованої групи в умовах воєнного стану розтратили кошти, призначені для закупівлі гуманітарної допомоги. За версією органу досудового розслідування, керівник обласної організації міжнародної гуманітарної допомоги, зловживаючи своїм службовим становищем, упродовж квітня-травня 2022 року залучив посередників для закупівлі продуктів харчування. Їх дії вірно кваліфіковані за ч. 5 ст. 191 КК України [7], оскільки відсутній предмет складу злочину, передбаченого ст. 201-2 КК України.

Характерною ознакою предмета аналізованого складу кримінального правопорушення є його значний розмір (ч. 1 ст. 201-2 КК України); великий розмір (ч. 2 ст. 201-2 КК України); особливо великий розмір (ч. 3 ст. 201 КК України). Відповідно до примітки до ст. 201-2 КК України під значним розміром слід розуміти вартість гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги яких у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Відповідно до ЗУ «Про державний бюджет України на 2025 рік» прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 3028 грн. Отож, значний розмір складає 529 900 грн. Тобто, виходить, що у випадку, коли здійснено незаконне використання гуманітарної допомоги у менш значному розмірі, то за таких умов дії особи отримають кримінально-правову оцінку за ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» КК України, санкція статті якої є більш суворою у порівнянні з санкцією ст. 201-2 КК України. Через помилку законодавця, за твердженням М. Хавронюка, фактично більш тяжкий злочин – розтрата в значних розмірах – має каратися менш суворо (за ст. 201-2 КК

України), ніж розтрата в розмірах, які відповідно до ст.201-2 КК України не є значними (за ст. 191 КК України) [8].

Обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст.201-2 КК України є мета, яка полягає в отриманні прибутку, яка «може бути доведена, якщо особою фактично отримано прибуток або якщо вона вчинила дії (замах на кримінальне правопорушення), в результаті яких мала отримати прибуток – різницю між транспортними чи іншими витратами і доходом» [8]. Так, скажімо, А. Шевчук та О. Бондарук вважають, що законодавчою хибою є власне вказівка на мету отримання прибутку при незаконному використанні гуманітарної допомоги. Для обґрунтування своєї позиції вчені моделюють приклад, коли волонтери, маючи чималу суму коштів та певний проміжок часу до їх цільового використання, вирішили їх тимчасово розмістити на депозитному рахунку з метою отримання прибутку та подальшого його використання у благодійній діяльності. А тому вищенаведені науковці вважають, що законотворцю слід зробити акцент не на самому факті отримання прибутку, а на меркантильному контексті його розпорядження (розтрата, заволодіння, привласнення) [9, с. 188]. Натомість, М. Куцевич наполягає на вилученні із диспозиції відповідної кримінально-правової норми вказівки на мету отримання прибутку [10, с. 51–52]. Видається, що такий підхід хоч і містить раціональне зерно, втім не позбавлений недоліків. У вищенаведеному прикладі в діях осіб мають місце лише ознаки об'єктивної сторони розглядуваного складу кримінального правопорушення, оскільки їх умислом не охоплювалось привласнення отриманого прибутку, оскільки мета (використання у благодійній діяльності) мала суспільно-корисний характер. А тому, видається, що саме ознака мети отримання прибутку, незважаючи на її різностороннє тлумачення, дозволяє правозастосовним органам кваліфікувати дії суб'єкта як незаконне використання гуманітарної допомоги.

До появи норми про незаконне використання гуманітарної допомоги такі дії отримували кримінально-правову оцінку за іншими статтями КК України, оскільки відповідні кримінально-протиправні діяння на законодавчому рівні вже криміналізовані в інших складах кримінальних правопорушень. З огляду на це, можна стверджувати, що законодавець, ставлячи за мету криміналізувати відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, фактично здійснив диференціацію кримінальної відповідальності, яка, як

слухно зауважує О. Марін, є цілком нормальним процесом, якщо він використовується свідомо та може стати ефективним засобом кримінально-правового регулювання. Втім, на думку, цього вченого, диференціація кримінальної відповідальності у даному випадку стала результатом помилки законодавця [11, с. 335].

З огляду на це, заслуговують на схвалення твердження М.Хавронюка, що якби ст. 201-2 КК України не було, то продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, або укладення інших правочинів щодо розпорядження таким майном, вчинені з метою отримання прибутку кваліфікувалися би за ч. 4 або 5 ст. 191 КК України як розтрата чужого майна або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем [8].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, очевидно, що поява у КК України ст. 201-1 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» створює невинуватену конкуренцію кримінально-правових норм та викликає більше питань, а ніж відповідей, що зумовлює потребу у її виключенні. А тому необхідність подальших наукових розробок з питань кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги, сумнівів не викликає.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ukraine support after 3 years of war: Aid flows remain low but steady – Shift towards weapons procurement. 14.02.2025. URL: <https://www.kielinstitut.de/publications/news/ukraine-support-after-3-years-of-war-aid-flows-remain-low-but-steady-shift-towards-weapons-procurement/>
2. Факапи міжнародної гуманітарної допомоги Україні та способи їх вирішення. URL : <https://nashigroshi.org/2022/07/02/fakapy-mizhnarodnoi-humanitarnoi-dopomohy-ukraini-ta-sposoby-ikh-vyrishennia>
3. Дудоров О., Мовчан Р., Каменський Д. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С.21-37
4. Звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування у період 2023-2024 р.р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
5. Стиранка М.Б. Кримінально-правова характеристика сепаратизму в Україні: дис. доктора філо-

софії. Спец. 081 “Право”. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2020. 264 с.

6. Вирок Таращанського районного суду Київської області від 1 листопада 2023 р. Справа № № 1-кп/379/107/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114670124>

7. Розкрадання гуманітарної допомоги: повідомлено про підозру керівнику благодійної організації. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/257948-khischenie-gumanitarnoy-pomoschi-soobschen-o-podozrenii-rukovoditelyu-blagotvoritelnoy-organizatsii>

8. Хавронюк М. І. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/ za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/>

9. Шевчук А. В., Бондарук О. М. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 72. Ч. 2. С. 184–191.

10. Куцевич М. П. Проблеми кримінальної відповідальності за ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». *Соціологія права*. 2022. Вип. 1–2. С. 48–57.

11. Марін О.К. Проблеми кримінально-правової оцінки незаконного використання гуманітарної допомоги за КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. №6.2022. С.334-338

REFERENCES:

1. Pidtrymka Ukrayiny pislya 3 rokiv viyny: Potoky dopomohy zalyshayut'sya nyz'kymy, ale stabil'nymy – Zsuv u bik zakupivel' zbroiy. 14.02.2025. URL: <https://www.kielinstitut.de/publications/news/ukraine-support-after-3-years-of-war-aid-flows-remain-low-but-steady-shift-towards-weapons-procurement/>
2. Fakapy mizhnarodnoyi humanitarnoyi dopomohy Ukraini ta sposoby yikh vyrishennya. URL : <https://nashigroshi.org/2022/07/02/fakapy-mizhnarodnoi-humanitarnoi-dopomohy-ukraini-ta-sposoby-ikh-vyrishennia>
3. Dudorov O., Movchan R., Kamens'kyi D. Kryminal'na vidpovidal'nist' za nezakonne vykorystannya humanitarnoyi dopomohy: problemy kvalifikatsiyi ta vdoskonalennya zakonodavstva. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2023. № 1. С.21-37
4. Zvit pro zareystrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezul'taty yikh dosudovoho rozsliduvannya u period 2023-2024 r.r. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
5. Styranka M.B. Kryminal'no-pravova kharakterystyka separatyizmu v Ukraini: dys. doktora filosofiyi. Spets. 081 “Pravo”. L'vivs'kyi derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. L'viv, 2020. 264 s.

6. Vyrok Tarashchans'koho rayonnoho sudu Kyivs'koyi oblasti vid 1 lystopada 2023 r. Sprava № № 1-кп/379/107/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114670124>

7. Rozkradannya humanitarnoyi dopomohy: povidomleno pro pidozru kerivnyku blahodiynoyi orhanizatsiyi. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/257948-khischenie-gumanitarnoy-pomoschi-soobschen-o-podozrenii-rukovoditelyu-blagotvoritelnoy-organizatsii>

8. Khavronyuk M. I. Za nezakonne vykorystannya humanitarnoyi dopomohy – kryminal'na vidpovidal'nist'. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/>

9. Shevchuk A. V., Bondaruk O. M. Kryminal'na vidpovidal'nist' za rozkradannya humanitarnoyi dopomohy. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho

natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo. 2022. Vyp. 72. CH. 2. S. 184–191.

10. Kutsevych M. P. Problemy kryminal'noyi vidpovidal'nosti za st. 201-2 KK Ukrainy «Nezakonne vykorystannya z metoyu otrymannya prybutku humanitarnoyi dopomohy, blahodiynykh pozhertv abo bezoplatnoyi dopomohy». Sotsiolohiya prava. 2022. Vyp. 1–2. S. 48–57.

11. Marin O.K. Problemy kryminal'no-pravovoyi otsinky nezakonnoho vykorystannya humanitarnoyi dopomohy za KK Ukrainy. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. №6.2022. S.334-338

Стаття надійшла до редакції 26.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису

після рецензування: 23.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 341.3 +343.54

Сосніна О. В.,

i.am.sosnina.olga@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0033-4487, Researcher ID: F-9928-2019

к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Янчик А. С.,

ada.yanck@gmail.com, ORCID ID: 0009-0003-2206-2632

студентка,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. У статті досліджується питання кримінальної відповідальності за злочини сексуального характеру, що вчиняються під час збройної агресії проти України, у національно-правовому та міжнародному вимірах, з урахуванням сучасної практики міжнародних трибуналів та Міжнародного кримінального суду, окремих аспектів її застосування в українському контексті. Проблематика злочинів сексуального характеру під час війни залишається однією з найбільш чутливих та складних для правозастосування, що обумовлює важливість розкриття теоретичних, практичних та нормативних аспектів сексуального насильства. Хоч українська правова система і зазнала істотних змін у сфері кримінально-правового захисту статевої свободи та статевої недоторканності, проте виклики, пов'язані з воєнним часом, масштаб та характер таких злочинів потребують наукової переоцінки, порівняльного аналізу та вдосконалення відповідальності за сексуальне насильство з метою оптимальної адаптації національного законодавства в цій сфері до міжнародних стандартів. Особливу увагу приділено аналізу природи сексуального насильства як методу ведення війни, інструменту терору населення та способу придушення опору. Розглянуто норми Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за сексуальне насильство в мирний час, а також у контексті воєнного конфлікту. На основі огляду практики міжнародних трибуналів проаналізовано та обґрунтовано підходи щодо кваліфікації сексуального насильства як воєнного злочину, злочину проти людяності та акту геноциду. Обґрунтовано необхідність гармонізації українського кримінального законодавства із сучасними міжнародними стандартами переслідування сексуального насильства під час війни; запропоновано напрямки удосконалення КК України в цій сфері.

Ключові слова: сексуальне насильство, воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності, кримінальна відповідальність, Міжнародний кримінальний суд, міжнародний кримінальний трибунал, Римський статут.

Sosnina O. V.,

i.am.sosnina.olga@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0033-4487, Researcher ID: F-9928-2019,

Candidate of Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Procedure, faculty of Law,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Yanchyk A. S.,

ada.yanck@gmail.com, ORCID ID: 0009-0003-2206-2632

student,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

CRIMINAL LIABILITY FOR SEXUAL CRIMES DURING THE WAR IN UKRAINE: NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL DIMENSIONS

Abstract. The article examines the issue of criminal liability for sexual offences committed during the armed aggression against Ukraine, both in national law and in the international legal dimension, taking into account modern jurisprudence of international tribunals and the International Criminal Court, as well as specific aspects of its application in the Ukrainian context. The problem of conflict-related sexual violence remains one of the most

sensitive and complex areas of law enforcement, which highlights the importance of revealing the theoretical, practical, and normative aspects of such offences. Although the Ukrainian legal system has undergone significant reforms in the field of criminal protection of sexual freedom and sexual integrity, the challenges posed by wartime conditions, together with the scale and nature of these crimes, require scholarly reassessment, comparative analysis, and the improvement of liability for sexual violence in order to ensure optimal alignment of national legislation with international standards. Particular attention is devoted to analysing the nature of sexual violence as a method of warfare, an instrument of terror against the population, and a means of suppressing resistance. The article considers the provisions of the Criminal Code of Ukraine establishing liability for sexual violence in peacetime and in the context of armed conflict. Based on an overview of international tribunal practice, the article analyses and substantiates approaches to the classification of sexual violence as a war crime, a crime against humanity, and an act of genocide. The necessity of harmonising Ukrainian criminal legislation with contemporary international standards of prosecuting conflict-related sexual violence is justified, and directions for improving the Criminal Code of Ukraine in this field are proposed.

Key words: sexual violence, war crimes, genocide, crimes against humanity, criminal liability, International Criminal Court, international criminal tribunal, Rome Statute.

JEL Classification: K14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-18-05>

Постановка проблеми. Проблематика сексуального насильства під час збройних конфліктів традиційно перебуває в центрі уваги міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), міжнародного кримінального права (далі – МКП) та правозахисних інституцій. Сексуальне насильство виступає одним із найбільш травматичних і руйнівних наслідків війни, оскільки спрямоване на приниження гідності людини, руйнування соціальних зв'язків, знищення спільноти та деморалізацію цивільного населення. У сучасних умовах збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України сексуальне насильство використовується як інструмент ведення війни, воєнного терору, що використовується для залякування, примусу до підкорення, руйнування опору та нанесення тривалих психосоціальних травм цивільному населенню. Сексуальне насильство під час конфлікту (далі – СНПК) не тільки порушує приватну сферу потерпілих – воно становить серйозну загрозу правам людини, громадському порядку і міжнародній безпеці. Агресія РФ проти України виявила системні випадки сексуального насильства, що супроводжували окупацію, переслідування та інші операції збройних формувань.

Незважаючи на значну увагу міжнародної спільноти, науковців і практиків, низка проблем у сфері кримінально-правового регулювання у міжнародному та національному кримінальному законодавстві залишається невирішеною, зокрема, національне законодавство України в окремих положеннях не повністю узгоджене з актуальними формулюваннями Римського ста-

туту (далі – РС) Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та практикою міжнародних трибуналів, що утруднює кваліфікацію окремих діянь як воєнних злочинів чи злочинів проти людяності. Відтак, ключовим є питання, чи забезпечує чинне українське законодавство адекватні підстави для криміналізації та переслідування за СНПК відповідно до регламентації та інтерпретації цього поняття у МКП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє інтенсивне зростання наукового й правозастосовного інтересу до проблеми кримінальної відповідальності за злочини сексуального характеру під час конфлікту (війни,) як з точки зору МКП, так і в національному контексті. Дослідження набувають прикладного спрямування: від формулювання дефініцій та елементів складу злочину до методик документування та практичних рекомендацій для слідства й суду. Ключовий масив літератури присвячений інтерпретації положень РС та прецедентній практиці міжнародних трибуналів. Праці таких авторів, як М. Гнатовський, В. Василенко, І. Заворотько, Г. Гаджолі, І. Петерсон, А. Найер, К. Ніарсон, Р. Максимович, фокусуються на природі сексуального насильства як засобу ведення війни та на підходах до кваліфікації й доказування в міжнародних процесах. М. Антонович, І. Берднік, В. Василенко, К. Задоя, Н. Івчик, І. Колотуха, А. Політова, Е. Скиба, О. Смаглюк, В. Сокуренько, Б. Телефанко, О. Харитонova та інші науковці підкреслюють необхідність гармонізації національного кримінального законодавства з нормами

РС та врахування міжнародної судової практики у вітчизняному правозастосуванні.

Постановка завдання. Ми вбачаємо своїм завданням дослідити у якій мірі чинні норми ККУ України (далі – ККУ) дають змогу правильно кваліфікувати злочини сексуального характеру, вчинені в умовах конфлікту; з'ясувати які пробіли та колізії існують між національними нормами та стандартами РС і практикою міжнародних трибуналів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Злочини сексуального характеру в умовах конфліктів є одним із найдавніших та найжорстокіших проявів порушення МКП. У період Другої світової війни (1939–1945) у Японській імперії існувало сексуальне рабство («Comfort women»). Японська армія створювала мережу «станцій комфорту», де утримували десятки тисяч жінок із Кореї, Китаю, Філіппін та інших окупованих країн. Цей злочин визнано одним із наймасштабніших випадків організованого сексуального рабства у воєнній історії [1]. Під час окупації територій Третього Рейху констатувались масові зґвалтування. Особливо значні випадки встановлено у Східній Німеччині (радянськими військами), Угорщині, Польщі, Чехословаччині, на територіях, де діяли нацистські каральні загони. За оцінками істориків, кількість жертв сягає мільйонів [2]. У колишньої Югославії (1992–1995) сексуальне насильство мало системний та етнічно спрямований характер, що було юридично встановлено міжнародними трибуналами. Найбільш відомими кейсами є масові зґвалтування у Фочі (Боснія), створення «таборів сексуального рабства», насильство з метою етнічної чистки. Міжнародний кримінальний трибунал для Югославії (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – далі ICTY) уперше в історії міжнародного права кваліфікував сексуальне рабство як злочин проти людяності [3]. Акти зґвалтування та інші види сексуальної експлуатації також були поширеними у війні у В'єтнамі. Сексуальне насильство було застосоване як елемент геноциду у Руанді (1994) проти тутсі. У справі Akayesu Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди (International Criminal Tribunal for Rwanda – далі ICTR) вперше визнав зґвалтування «знаряддям знищення групи» [4]. В Африці кінця XX – початку XXI ст. було багато військових конфліктів. Так, Демократична Республіка Конго (1996–дотепер) стала відома як «світова столиця зґвалтувань». Злочини вчинялись всіма сторонами конфлікту: регулярними військами, повстанськими угрупованнями, інозем-

ними формуваннями. Міжнародний кримінальний трибунал для Сьєрра-Леоне (Special Court for Sierra Leone – далі SCSL) (1991–2002) визнав сексуальне рабство та примусову вагітність воєнними злочинами [5]. Ісламська держава Іраку й Леванту та Ірак і Сирія (2014–2019) відзначались такими сексуальними злочинами як систематичне сексуальне рабство щодо жінок-єзидок, примусова вагітність, продаж жінок як «військових трофеїв» [6].

В Україні під час Другої світової війни злочини сексуального характеру вчинялись як нацистськими військами (масові зґвалтування під час каральних операцій), так і радянськими – у контексті радянських репресій та насильства під час «визвольних», операцій [7]. Сексуальне насильство під час російсько-української війни (з 2014 і з 2022 – повномасштабна агресія) встановлено ООН, МКС, міжнародними правозахисними організаціями. Задokumentовані зґвалтування жінок, чоловіків та дітей, сексуальне катування в «фільтраційних центрах», погрози сексуального насильства як інструмент терору та залякування, сексуальне насильство у місцях позбавлення волі та на окупованих територіях. Основні факти підтверджені Звітами Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (OHCHR, 2022–2024), Попередніми висновками прокурора МКС щодо сексуальних злочинів як воєнних злочинів [8]. Станом на початок листопада 2024р. в управлінні щодо злочинів СНПК Офісу Генерального прокурора зареєстровано 326 таких фактів, з них 209 – щодо жінок, 117 – щодо чоловіків, 17 – щодо неповнолітніх. Найбільша кількість випадків СНПК зафіксована на Херсонщині – 103, на Донеччині – 77 та на Київщині – 59. В зоні ризику родичи українських захисників, цивільні, незаконно затримані окупантами, військовополонені [9]. Втім, ці дані лише «верхівка айсберга» і не показують справжніх масштабів сексуального насильства в умовах війни РФ проти України, оскільки кількість постраждалих від СНПК набагато більша. І. В. Берднік зазначає, що у XX столітті масове зґвалтування жінок та інше СНПК часто вважалося неминучим, розумілося як складова здобичі переможця [10, с. 374].

Станом на сьогодні розуміння СНПК відрізняється від попередніх проявів, воно розглядається як форма гендерно зумовленого насильства (далі – ГЗН), дискримінаційне та серйозне порушення прав людини. У ч. 3 ст. 7 РС закріплено, що термін «гендерний» у контексті суспільства

стосується двох статей – чоловічої та жіночої і не має жодного іншого значення, відмінного від згаданого вище [11]. Міжнародно-правове тлумачення поняття СНПК ґрунтується, по-перше, на положеннях РС МКС і розглядається як один із найбільш тяжких злочинів, який визначає такі дії як воєнні злочини, злочини проти людяності, а у певних випадках щодо умисно вчиненого діяння з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи – як елемент геноциду (стаття 7 (1)(g); стаття 8 (2)(b–e); стаття 6). РС називає такі форми прояву сексуальних злочинів, як: зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства [11]. По-друге, – на практиці МКС, міжнародних трибуналів (ICTY, ICTR, SCSL), а також доповідях Комісії ООН з розслідування злочинів у Боснії, Руанді тощо.

Для кращого розуміння підходів міжнародного законодавства у сфері кваліфікації СНПК та особливостей їх відображення у процесі подальшої імплементації до національного законодавства України звернемось до показових справ МКС у цій сфері. Так, у справі *Prosecutor v. Furundžija* (ICTY, 1998) [9] ICTY вперше визначив поняття зґвалтування у контексті міжнародного права та визнав його формою тортур. Суд дійшов висновку, що сексуальне насильство, застосоване для покарання, приниження чи залякування жертви, має ті самі ознаки, що й катування: умисне завдання серйозних фізичних або психічних страждань, цілеспрямованість дій і наявність мети приниження чи примусу. Отже, Суд визнав, що зґвалтування може становити тортури і, відповідно, злочин проти людяності. Це рішення стало фундаментальним для формування універсального визначення сексуального насильства у МКП, яке пізніше було закріплене в РС МКС. У справі *Prosecutor v. Kunarac* (ICTY, 2001) ICTY вперше на міжнародному рівні визначив зґвалтування як «проникнення будь-якою частиною тіла або предметом у тіло потерпілої особи за відсутності добровільної згоди». Це визначення стало стандартним для міжнародного права [12]. Не менш значущим є рішення у справі *Prosecutor v. Akayesu* (ICTR, 1998) [13], де Суд уперше визнав, що зґвалтування та інші форми сексуального насильства можуть бути елементами геноциду. Жан-Поль Акаєсу, бургомістр міста Таба, був визнаний винним у сприянні масовим зґвалтуванням жінок народності тутсі під час геноциду

1994 року [14, с. 204]. ICTR у цій справі визначив сексуальне насильство як будь-які дії сексуального характеру, що здійснюються у примусових умовах, незалежно від того, чи передбачає це проникнення. ICTR встановив, що сексуальне насильство використовувалося як системний інструмент етнічного знищення, спрямований на приниження, деморалізацію та руйнування соціальної структури спільноти тутсі, тобто здійснювався з наміром знищити частину етнічної групи – ознакою злочину геноциду відповідно до статті 2(2) Конвенції про запобігання злочину геноциду 1948 року. Суд наголосив, що метою таких дій є руйнування ідентичності та демонстрація контролю – тобто втілення патріархатної ідеології влади. Це стало першим міжнародним визнанням що гендерна складова насильства має системний характер, а не є випадковим наслідком воєнного конфлікту.

Яскравим прикладом є справа *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo* (МКС, 2016) [15], у якій уперше на рівні МКС сексуальне насильство визнано ширшим за «зґвалтування»; визначено, що до сексуального насильства належить: примусове оголення, примусові дії сексуального змісту без проникнення, примус до свідчення або перегляду актів сексуального насильства *Bemba*, лідер Руху за визволення Конго, керував збройним угрупованням, яке вчинило масові зґвалтування, убивства та грабежі цивільного населення Центральноафриканської Республіки у 2002–2003 роках. Суд кваліфікував зґвалтування як воєнний злочин (ст. 8(2)(e)(vi) РС) та злочин проти людяності (ст. 7(1)(g) РС), визнавши, що такі дії становлять серйозне порушення норм МПП. Особливо важливим у цій справі стало застосування доктрини командної відповідальності, передбаченої статтею 28(a) РС. Суд визнав, що *Bemba*, як командир, ніс кримінальну відповідальність за злочини своїх підлеглих, оскільки мав ефективний контроль над військами, знав або повинен був знати про їхні дії та не вжив заходів для їх запобігання чи покарання винних. Таким чином, уперше на рівні МКС було підтверджено, що командир може нести індивідуальну кримінальну відповідальність за сексуальне насильство, вчинене його підлеглими, навіть за відсутності його безпосередньої участі. Це рішення заклало підґрунтя для подальшого розслідування СНПК, зокрема в Україні, та стало важливим орієнтиром у захисті прав потерпілих від СНПК. Хоча у 2018 році Апеляційна палата МКС скасувала вирок *Bemba* через процедурні недоліки

у доведенні командної відповідальності, принципові висновки щодо кваліфікації сексуального насильства як воєнного злочину залишилися чинними. Справа *Vemba* стала прецедентною у визнанні сексуального насильства не як «побічного ефекту війни», а як свідомої та системної зброї проти цивільного населення, що порушує основоположні принципи МГП [16]. Таким чином, послідовна практика ICTY, ICTR і МКС відобразила еволюцію МКП у ставленні до сексуального насильства. Від його первинного сприйняття як індивідуального злочину – до усвідомлення як системного інструменту воєнної політики, засобу катування, терору й навіть етнічного винищення. Сьогодні ці рішення становлять основу міжнародних стандартів, згідно з якими «сексуальне насильство» – це будь-які дії сексуального характеру, вчинені із застосуванням примусу, погрози, насильства, залякування, зловживання владою або середовищем війни чи використання ситуації уразливості під час збройного конфлікту, яке спричиняє фізичне чи психологічне приниження особи, що можуть становити воєнний злочин, злочин проти людяності, геноцид (у вигляді актів, спрямованих на знищення групи), що тягнуть індивідуальну та командну кримінальну відповідальність, незалежно від контексту чи рівня конфлікту.

Відтак, можна виокремити такі ключові юридичні ознаки сексуального насильства під час війни в МКП: 1) серйозне порушення прав людини; 2) зв'язок зі збройним конфліктом: міжнародного або неміжнародного характеру – для воєнних злочинів або вчинення в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу – для злочинів проти людяності; 3) діяння є злочином сексуального характеру, вчиненим без відповідної згоди, яке охоплює широке коло проявів, включаючи примус до вагітності, стерилізації, проституції, сексуального рабства та будь-які інші форми посягання на статеву недоторканість особи; 4) суб'єкт використовує становище сили, контролює жертву, примушує, домінує, відчуває владу. Однак, контроль – це не лише фізичний примус, а й ситуація вразливості (окупація, затримання, фільтрація); 5) потерпілий належить до цивільного населення або іншої незахищеної категорії; 6) спрямованість на приниження, терор чи дискримінацію групи або цивільного населення; 7) умисні діяння, пов'язані з метою або мотивом могутності, залякуванням, каральним характе-

ром; 8) злочин може бути вчинений як окремими військовими, так і організовано.

Аналізуючи національне законодавство у досліджуваній сфері, зазначимо, що Закон України (далі – ЗУ) № 4067-IX від 20 листопада 2024 р. у п. 6 частини першої закріплює, що сексуальне насильство, пов'язане із збройною агресією РФ проти України, – сексуальне насильство, скоєне проти будь-якої особи у зв'язку із збройною агресією РФ проти України, починаючи з 20 лютого 2014 року, включаючи зґвалтування, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусовий аборт, примушування до зайняття проституцією, сексуальну експлуатацію, примушування до статевого акту з третьою особою, примушування до споглядання статевого акту, сексуальне рабство, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, примусове обрізання, примусову кастрацію, каліцтво або вчинення насильницьких дій над статевими органами, примусове оголення сексуального характеру, будь-яку іншу форму сексуального насильства, а також погрози та спроби його вчинення [17].

ККУ не містить самостійного визначення СНПК. Наразі в Україні кримінальні правопорушення сексуального характеру охоплені двома групами статей. По-перше, це статті 152–156⁻¹, які передбачені розділом IV Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» (класичні/мирні склади). Ключовими ознаками цих кримінальних правопорушень є: 1) вчинення дій сексуального характеру (проникнення, примушування тощо); 2) переважно відсутність добровільної згоди; 3) контекст конфлікту, воєнної обстановки не враховано; 4) відсутня ознака «середовища примусу»; 5) об'єктивною стороною не охоплено такі форми, як: сексуальне рабство, примусове оголення, примусовий перегляд актів насильства, примус до вагітності, примусове зараження інфекціями, що передаються статевим шляхом, тощо; 6) вік та певний статус потерпілої особи. Щодо другої групи (кримінальні правопорушення, вчинені під час конфлікту/війни), то ЗУ № 4012-IX ККУ доповнено статтею 442⁻¹, яка покликана запровадити в Україні кримінальну відповідальність за злочини проти людяності та імплементувати статтю 7 РС. З метою приведення у відповідність до статей 8 та 8bis РС МКС назву статті 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» замінено на «Злочин агресії», а статтю 438 «Порушення законів та звичаїв війни» – на «Воєнні зло-

чини». Частину першу статті 442 ККУ «Геноцид» викладено у відповідності до тексту статті 6 РС МКС. З метою імплементації статті 28 РС ККУ доповнено новою статтею 31⁻¹, яка встановлює кримінальну відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників, за будь-який злочин, передбачений статтями 437–439, 442, 442⁻¹ ККУ, вчинений підлеглою особою, яка на момент вчинення злочину перебувала під його фактичним командуванням і контролем, за умови, що при цьому він достовірно знав або проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що зазначена підлегла особа вчиняла або мала намір вчинити такий злочин, але не вжив дій, яких повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин органу досудового розслідування.

Прийняття цих змін є дуже важливим довгоочікуваним кроком приведення кримінального та кримінально-процесуального законодавства України у відповідність з РС, який офіційно набув чинності для України з 1 січня 2025р. Це означає, що юрисдикція МКС поширюється на злочини, вчинені на території України, а держава зобов'язана гармонізувати своє кримінальне та процесуальне право із положеннями Статуту, що сприятиме оновленню українського законодавства про кримінальну відповідальність у світлі останніх тенденцій міжнародного права, реалізацією принципу компліментарності, одного з основних принципів діяльності МКС, усуненню прогалин українського законодавства про кримінальну відповідальність в умовах міжнародного збройного конфлікту з РФ.

Диспозиція частини першої статті 438 ККУ «Воєнні злочини» поряд з альтернативними формами прояву об'єктивної сторони встановлює кримінальну відповідальність, зокрема, за інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Категорія «інші порушення законів та звичаїв війни» охоплює будь-які дії, що: здійснюються під час міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту; порушують норми МПП, але не зазначені у ч. 1 ст. 438 ККУ вичерпно; диспозиція охоплює ці діяння через бланкетність. Хоч ККУ прямо не називає сексуальне насильство у ст. 438, її формулювання дозволяє імплементацію міжнародних норм у повному обсязі,

оскільки сексуальне насильство є одним з проявів «інших порушень законів та звичаїв війни», воно часто виконує роль засобу ведення війни, а не лише статевого посягання. Отже, сексуальні акти можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини за наявності відповідного міжнародно-правового контексту.

Частина 1 статті 442 ККУ «Геноцид» встановлює кримінальну відповідальність за діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, п'ятьма альтернативними способами, одним з яких є заподіяння членам групи серйозної шкоди. У примітці до цієї статті подано розуміння серйозної шкоди і у переліку її форм прямо зазначено згвалтування або інші форми сексуального насильства як складова, яка може свідчити про спрямованість на знищення національної/етнічної групи.

У диспозиції частини першої статті 442⁻¹ ККУ «Злочини проти людяності» встановлено кримінальну відповідальність за умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення різних діянь, вказаних у дев'яти пунктах, а у п. 4 прямо вказано на згвалтування, сексуальну експлуатацію, примушування до зайняття проституцією, примусову вагітність, примусову стерилізацію або будь-які інші форми сексуального насильства, що віддзеркалює підходи РС.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Комплексне дослідження положень МКП, що регулюють відповідальність за злочини сексуального характеру, аналіз відповідних національних кримінально-правових норм, дозволяє дійти висновку, що сексуальне насильство характеризується широтою форм прояву, має багатфункціональну природу – може бути способом катування, залякування, примусу, дискримінації; системно супроводжує міжнародні збройні конфлікти, використовується як інструмент припинення, тортур, етнічної чистки та геноциду. Проблематика СНПК активно досліджується у міжнародному праві, зокрема через практику міжнародних кримінальних трибуналів (ICTY, ICTR, SCSL) і МКС, прецедентні рішення яких сформували ключові підходи до визнання сексуального насильства як воєнного злочину, злочину проти людяності, а у певних випадках – елементів геноциду.

Порівняння п. 6 ч. 1 ЗУ № 4067-IX з поняттям «сексуального насильства» за РС МКС і відповідними нормами ККУ (ст. ст. 438, 442, 442¹) пока-

зує, що положення цього Закону значною мірою корелюють із поняттям сексуального насильства в РС та ст. 442¹ ККУ (ті ж ключові форми (згвалтування, сексуальне рабство, примушування до проституції, примусова вагітність/стерилізація тощо), але ЗУ № 4067-IX є ширшим і більш детальним (включає додаткові форми – примусове обрізання, кастрацію, примусове оголення, явна згадка про погрози/спроби і дітей, народжених внаслідок насильства) і має адміністративно-репараційну функцію, тоді як РС і статті ККУ – кримінально-правову. Закон полегшує визнання і доступ до допомоги потерпілих, при цьому кримінальні норми залишаються базисом для притягнення до відповідальності. Диспозиція ст. 438 ККУ – більш загальна, відсилає до МГП, оскільки конкретні форми визначаються міжнародними договорами. ЗУ № 4067-IX має чітку темпоральну прив'язку – «насильство, пов'язане із збройною агресією РФ», починаючи з 20 лютого 2014 р. РС та ККУ: не дають такої прив'язки у визначенні сексуального насильства самі по собі – кримінальні норми застосовуються коли відповідні факти мають ознаки злочину (військовий контекст тощо), без обов'язкової фіксації дати початку «зв'язку» з конкретною агресією (така прив'язка може виникати у національному законі або в контексті розслідування). Отже, ЗУ № 4067-IX дає адміністративно-правовий критерій для реалізації репарацій, тоді як кримінальні норми вимагають доказування факту та контексту для притягнення до кримінальної відповідальності. СНПК має не лише кримінально-правовий, а й соціально-правовий та моральний вимір. **Подальші дослідження** повинні зосередитися на аналізі кримінальних кодексів держав, що інтегрували стандарти МКП; уніфікації термінології «сексуальне насильство», «гендерно зумовлене насильство», «насильство, пов'язане зі статтю» у контексті міжнародного права; напрацюванні проєктів змін до ККУ, зокрема у сфері формулювання складів таких злочинів сексуального характеру, як «Сексуальне рабство», «Примусова проституція», «Примусова вагітність»; «Примусова стерилізація», «Інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості». Запропоновані зміни до законодавства наблизять ККУ до міжнародно-правових стандартів, забезпечать більш точнішу криміналізацію СНПК та сприятимуть практичній імплементації міжнародного кримінального права в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Yoshimi Y. *Comfort Women: Sexual Slavery in the Japanese Military During World War II*. Columbia University Press, 2000. URL: <https://cup.columbia.edu/book/comfort-women/9780231120333>
2. Antony Beevor, Berlin: *The Downfall, 1945*, Viking, 2002. URL: <http://surl.li/eigez> (дата звернення: 20.11.2025)
3. ICTY, *Prosecutor v. Kunarac, Kovac and Vukovic* (Case No. IT-96-23 & IT-96-23/1). URL: <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e.pdf>;
4. ICTR, *Prosecutor v. Akayesu* (Case No. ICTR-96-4). URL: <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e.pdf>
5. UN Security Council, *Reports on DRC Sexual Violence (various years)* 34p. URL: <https://docs.un.org/en/S/2025/389>
6. UN Human Rights Council, *They Came to Destroy: ISIS Crimes Against the Yazidis*, 2016. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/843515>
7. Снайдер Т. *Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінім: монографія*. Київ: Грані-Т, 2011. 448 с.
8. OHCHR, *Report on Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine, 2022–2024*. <https://ukraine.ohchr.org/en/reports/conflict-related-sexual-violence>
9. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: як розпізнати і протидіяти. 3.12.1924р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/seksualne-nasilstvo-povyazane-z-konfliktom-yak-rozpiznati-i-protidiyati>
10. Берднік І.В. До питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту. Аналітично-порівняльне правознавство № 6 (2022). С. 373-378.
11. Rome Statute of the International Criminal Court dated 17 July 1998 Official translation. Database of the Verkhovna Rada of Ukraine. Access mode: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
12. ICTY. *Prosecutor v. Furundžija* (ICTY, 1998) (Case No. Case: IT-95-17/1-PT). URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/>
13. ICTR. *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu* (Appeal Judgment). Case No. ICTR-96-4-A, June 2001. URL: <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/>
14. Івчик, Н. *Геноцид Тутсі: політологічне прочитання*. Вісник факультету права та соціальних наук Львівського національного університету імені Івана Франка. 2016. Вип. 6. С. 200-208.
15. International Criminal Court (Trial Chamber III). *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo* (Judgment) [2016] ICC-01/05-01/08-3343. Дата ухвалення: 21 березня 2016 р. URL: <https://www.icc-cpi.int/cases/DRC/bemba>
16. *The Prosecutor v. Jean Pierre Bemba Gombo* (Case No. ICC 01/05 01/08) – Judgment of the Appeals

Chamber delivered on 8 June 2018. URL: https://www.icccpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_02985.PDF?utm_source=chatgpt.com

17. Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією РФ проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій: Закон України № 4067-IX від 20 листопада 2024 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text>

18. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України № 4012-IX від 9 листопада 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>

REFERENCES:

1. Yoshimi, Y. (2000). *Comfort Women: Sexual Slavery in the Japanese Military During World War II*. Columbia University Press. <https://cup.columbia.edu/book/comfort-women/9780231120333>
2. Beevor, A. (2002). *Berlin: The Downfall, 1945*. Viking. <http://surl.li/eigez>
3. ICTY. *Prosecutor v. Kunarac, Kovac and Vukovic*, Case No. IT-96-23 & IT-96-23/1. <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e.pdf>
4. ICTR. *Prosecutor v. Akayesu*, Case No. ICTR-96-4. <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e.pdf>
5. UN Security Council. (2025). *Reports on Sexual Violence in the Democratic Republic of the Congo (various years)*. <https://docs.un.org/en/S/2025/389>
6. UN Human Rights Council. (2016). *They Came to Destroy: ISIS Crimes Against the Yazidis*. <https://digitallibrary.un.org/record/843515>
7. Snyder, T. (2011). *Kryvavi zemli: Yevropa pomizh Hitlerom ta Stalynym [Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin]*. Hrani-T.
8. OHCHR. (2022–2024). *Report on Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine*. <https://ukraine.ohchr.org/en/reports/conflict-related-sexual-violence>
9. Office of the Prosecutor General of Ukraine. (1924, December 3). *Sexual violence related to conflict: How to recognize and counteract*. <https://gp.gov.ua/ua/posts/seksualne-nasilstvo-povyazane-z-konfliktom-yak-rozpiznati-i-protidiyati>
10. Berdnik, I. V. (2022). *Do pytannia kvalifikatsii seksualnoho nasylstva v umovakh mizhnarodnoho zbroinoho konfliktu [On the qualification of sexual violence during an international armed conflict]*. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 6, 373–378.
11. Rome Statute of the International Criminal Court (1998). Official Ukrainian translation. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
12. ICTY. (1998). *Prosecutor v. Furundzija*, Case No. IT-95-17/1-PT. <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/>
13. ICTR. (2001). *Prosecutor v. Jean Paul Akayesu (Appeal Judgment)*, Case No. ICTR-96-4-A. <https://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/pdf/>
14. Ivchuk, N. (2016). *Henotsyd Tutsi: politolohichne prochyttannia [Tutsi genocide: A political analysis]*. *Visnyk fakultetu prava ta sotsialnykh nauk LNU imeni Ivana Franka*, 6, 200–208.
15. International Criminal Court, Trial Chamber III. (2016, March 21). *Prosecutor v. Jean Pierre Bemba Gombo (Judgment)*, ICC-01/05-01/08-3343. <https://www.icc-cpi.int/cases/DRC/bemba>
16. International Criminal Court, Appeals Chamber. (2018, June 8). *The Prosecutor v. Jean Pierre Bemba Gombo*, Case No. ICC-01/05-01/08. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_02985.PDF
17. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Law of Ukraine No. 4067-IX of November 20, 2024, On legal and social protection of persons affected by conflict-related sexual violence* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text>
18. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *Law of Ukraine No. 4012-IX of November 9, 2024, On amendments to the Criminal Code and Criminal Procedure Code of Ukraine in connection with the ratification of the Rome Statute....* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>

Стаття надійшла до редакції 12.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.6

Чабан О. М.,

olenauf@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3507-7609, Researcher ID: G-1467-2019

к.ю.н., доцент, доцентка кафедри цивільного і господарського права та процесу,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПІДСТАВИ НЕДІЙСНОСТІ ШЛЮБУ

Анотація. У статті аналізуються встановлені законом підстави недійсності шлюбу. Зазначається, що шлюб не має ознак правочину, відповідно положення цивільного законодавства про недійсність правочину не поширюються на шлюб. Вказується, що недійсним шлюб може визнаватися за рішенням державних органів, таких як орган державної реєстрації актів цивільного стану та судом.

Згідно зі ст. 39 Сімейного кодексу України орган державної реєстрації актів цивільного стану припиняє (визнає недійсною) дію актового запису про шлюб, а згідно з ст. 40 та 41 цього Кодексу запис про шлюб у органі державної реєстрації актів цивільного стану скасовується за рішенням суду.

Аналізуються визначені законом підстави недійсності шлюбу, а саме: недосягнення шлюбного віку, відсутність добровільності вступу у шлюб, перебування у іншому зареєстрованому шлюбі, шлюб, укладений між особами, які не можуть перебувати у шлюбі між собою.

Визначено, які шлюби та при яких обставинах при наявності підстав недійсності можуть бути відновлені, визнані дійсними органом державної реєстрації актів цивільного стану та судом. Це стосується шлюбу зареєстрованого з особою, яка перебуває у іншому зареєстрованому шлюбі, шлюбу, зареєстрованого без вільної згоди жінки або чоловіка, у разі фіктивності шлюбу, шлюбу між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених ч. 5 ст. 26 СК України, шлюбу між двоюрідними братом та сестрою, між тіткою, дядьком та племінником, племінницею, шлюбу з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

Недійсним може визнаватися шлюб, який був розірваний органом державної реєстрації актів цивільного стану або судом, а також коли припинення шлюбу відбулося внаслідок смерті дружини або чоловіка. Позов про визнання недійсним шлюбу, який розірваний за рішенням суду, може бути пред'явлено після скасування рішення суду про розірвання шлюбу.

Ключові слова: шлюб, підстави недійсності шлюбу, недійсний шлюб, дійсний шлюб, орган державної реєстрації актів цивільного стану, суд.

Chaban O. M.,

olenauf@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3507-7609, Researcher ID: G-1467-2019

Candidate of Laws, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil and Commercial Law and Procedure,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

GROUND FOR MARRIAGE NULLITY

Abstract. The article analyzes the grounds for invalidity of marriage established by law. It is noted that marriage does not have the characteristics of a transaction, accordingly, the provisions of civil legislation on the invalidity of a transaction do not apply to marriage. It is indicated that a marriage may be declared invalid by decision of state bodies, such as the state registration authority and the court.

According to Article 39 of the Family Code of Ukraine, the state civil status registration authority terminates (declares invalid) the marriage record, and according to Articles 40 and 41 of this Code, the marriage record in the state civil status registration authority is canceled by a court decision.

The grounds for invalidity of marriage defined by law are analyzed, namely: underage marriage, lack of voluntariness of marriage, being in another registered marriage, marriage concluded between persons who cannot be married to each other.

It has been determined which marriages and under what circumstances, if there are grounds for invalidity, can be restored and recognized as valid by the state civil registration authority and the court. This applies to a registered marriage with a person who is in another registered marriage, a marriage registered without the free consent of the woman or man, in the case of a fictitious marriage, a marriage between an adopter and a child adopted by him in violation of the requirements established by Part 5 of Article 26 of the Civil Code of Ukraine, marriage between cousins, between aunt, uncle and nephew, niece, marriage with a person who has not reached marriageable age and who has not been granted the right to marry.

A marriage may be declared invalid if it was dissolved by a state registration authority, a civil status act or by a court, or when the marriage was terminated due to the death of the wife or husband. A lawsuit to declare a marriage dissolved by a court decision invalid may be filed after the court decision on the dissolution of the marriage is canceled.

Key words: marriage, grounds for invalidity of marriage, invalid marriage, valid marriage, civil status registration authority, court.

JEL Classification: K 39

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-18-06>

Постановка проблеми. Однією з підстав створення сім'ї є шлюб, який вважається симбіозом любові та поваги жінки та чоловіка, продукує продовження людства та створює передумови для розвитку держави та суспільства загалом. Шлюб можуть реєструвати жінка та чоловік, які відповідають вимогам, що ставляться законом. Навіть порушивши ці вимоги, орган державної реєстрації актів цивільного стану реєструє такий шлюб, оскільки наслідки недійсності шлюбу покладаються на осіб, які зареєстрували шлюб. Закон встановлює низку підстав недійсності шлюбу, які залежать від різних обставин. Значимим є проаналізувати їх, оскільки розрізняють підстави для визнання недійсним шлюбу судом чи органом державної реєстрації актів цивільного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науці сімейного права проведено достатньо досліджень щодо правового регулювання державної реєстрації шлюбу, недійсності шлюбу, які викладені у дисертаційних дослідженнях та інших наукових публікаціях. У вітчизняній науці ці питання обговорювали такі вчені, як І. В. Апопій, Т. В. Боднар, С. С. Бичкова, О. В. Л. Герасимчук, О. В. Дзера, М. М. Дякович, Д. Журавльов, В. О. Кожевникова, Ю. О. Заїка, З. В. Ромовська, І. В. Тетарчук, Є. Харитонов, В. М. Чернега, О. А. Явор та ін. Недостатньо дослідженими є розмежування підстав недійсності шлюбу, за якими останній визнається недійсним за рішенням органу державної реєстрації актів цивільного стану та суду.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз підстав недійсності шлюбу, що встановлені законом.

Виклад основного матеріалу дослідження. У постанові від 14 грудня 2021 року у справі № 761/16077/19 КЦС Верховного Суду вказав,

що шлюб по своїй суті не є правочином. Це означає, що норми про недійсність правочину, які містяться у Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 року [1] (далі – ЦК України) до недійсності шлюбу не застосовуються. Підстави та правові наслідки недійсності шлюбу регулюються главою 5 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року [2] (далі – СК України). Як зазначає О. А. Явор, законодавець намагається віднайти баланс між такими суспільними цінностями, як стабільність сімейних зв'язків, з одного боку, і визначеність правового регулювання, яке вимагає чіткого дотримання встановлених вимог до укладення [3, с. 119].

Способи визнання недійсним шлюбу за положеннями СК України: 1) за рішенням органу державної реєстрації актів цивільного стану (далі – ДРАЦС); 2) за рішенням суду. Відповідно до ст. 39 СК України орган ДРАЦС припиняє (визнає недійсною) дію актового запису про шлюб, а згідно з ст. 40 та 41 цього Кодексу запис про шлюб у органі державної реєстрації актів цивільного стану скасовується за рішенням суду.

Підставою недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених ст. 22, 24–26 СК України (ст. 38 СК України). Саме керуючись змістом ст. 38 СК України у науковій літературі пропонують визначення недійсності шлюбу [4, с. 254]. Недійсний шлюб, за загальним правилом, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, які встановлені для подружжя іншими законами України [5, с. 179]. Перша підстава недійсності шлюбу – недосягнення шлюбного віку, друга – відсутність добровільності вступу у шлюб, третя – перебування у іншому зареєстрованому шлюбі, чет-

верта – шлюб, укладений між особами, які не можуть перебувати у шлюбі між собою. Слушною є думка Л. Герасимчук, яка зазначає, якщо слідувати букві закону, то посилання на ст. 21 СК України, в якій закріплена така умова дійсності шлюбу, як союз саме жінки та чоловіка, повинно було бути в ст. 38 СК України [6, с. 24]. Згідно з абз. 2 п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя” від 21 грудня 2007 р. № 11 [7] позасудовий порядок визнання шлюбу недійсним настає при вчиненні сторонами при укладенні шлюбу таких істотних порушень умов вступу в шлюб, в силу яких він вважається недійсним і без рішення суду (ст. 39 СК України).

За рішенням державного органу реєстрації актів цивільного стану недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі. На думку Ю. О. Заїки це є найпоширеніша підстава визнання шлюбу недійсним [8, с. 40.]. Наявність одночасного перебування в іншому зареєстрованому шлюбі має бути підтверджена витягами з Державного реєстру актів цивільного стану громадян або копіями відповідних актових записів про шлюб, оскільки штамп у паспорті про реєстрацію шлюбу ставився до 2016 року. Відповідно до Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України” від 14 липня 2016 р. № 1474-VIII [9] свідоцтво про державну реєстрацію шлюбу видається кожному із подружжя, тому штамп у паспорті скасовано.

Також недійсним є шлюб, зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою. Родинні стосунки також мають підтверджуватися документально. За рішенням державного органу реєстрації актів цивільного стану недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною. При цьому подається рішення суду про визнання особи недієздатною.

У зазначених випадках особа звертається до органу ДРАЦСу з заявою про припинення (визнання недійсною) дії актового запису про шлюб. У законодавстві немає переліку осіб, які вправі звернутися до органу ДРАЦС з відповід-

ною заявою. За заявою особи орган державної реєстрації припиняє (визнає недійсною) дію актового запису про шлюб, зареєстрований з особами, зазначеними у ч. 1–3 ст. 39 СК України. Дія актового запису про шлюб припиняється (визнається недійсною) незалежно від смерті осіб, з якими було зареєстровано шлюб (ч. 1–3 ст. 39 СК України), а також від розірвання цього шлюбу. Дія актовий запис цивільного стану може бути припинена (визнана недійсною) на підставі висновку органу ДРАЦС, складеного у випадках, передбачених ст. 39 СК України, за заявою заінтересованої особи.

Якщо шлюб зареєстровано з особою, яка вже перебуває у шлюбі, то в разі припинення попереднього шлюбу до припинення (визнання недійсною) дії актового запису щодо повторного шлюбу повторний шлюб стає дійсним з моменту припинення попереднього шлюбу (ч. 5 ст. 39 СК України). Тобто допускається санація (відновлення) повторного шлюбу.

Крім органу ДРАЦС, недійсним шлюб визнає або може визнати суд, але вже за іншими підставами. Суд визнає недійсним шлюб (ст. 40 ЦК України) та може визнати недійсним шлюб (ст. 41 СК України) при наявності відповідних підстав. Так, згідно зі ст. 40 СК України шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка, а також шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності. За вимогами цієї статті суд визнає недійсним шлюб за наявності таких підстав як відсутність вільної згоди жінки або чоловіка на момент укладення шлюбу та реєстрація шлюбу без наміру створення сім’ї та набуття прав та обов’язків подружжя. Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп’яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства (абз. 2 ч. 1 ст. 40 СК України). Відповідно до ч. 3 ст. 40 ЦК України шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім’ю. У цьому випадку шлюб є дійсним, тобто він санується.

За нормою ч. 1 ст. 41 СК України шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований: 1) між усиновлювачем та

усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених ч. 5 ст. 26 СК України; 2) між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею; 3) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків; 4) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб. Критерії, якими керується суд при вирішенні справи про визнання шлюбу недійсним: 1) наскільки цим шлюбом порушені права та інтереси особи; 2) тривалість спільного проживання подружжя; 3) характер їхніх взаємин, а також інші обставини, що мають істотне значення.

При наявності відповідної підстави шлюб з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків не може бути визнаний дійсним навіть у разі вагітності дружини або народження у подружжя дитини. Інші шлюби при наявності таких обставини визнаються дійсними. Шлюб з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб відновлюється (визнається дійсним), якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб на момент розгляду справи.

Розірвання шлюбу, смерть дружини або чоловіка не є перешкодою для визнання шлюбу недійсним (ч. 1 ст. 43 СК України). Як відомо шлюб може бути розірваний за рішенням органу ДРАЦС або судом. Якщо ж шлюб розірвано за рішенням суду, позов про визнання його недійсним може бути пред'явлено лише після скасування рішення суду про розірвання шлюбу (ч. 2 ст. 43 СК України).

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Шлюб не є правочинном, відповідно до шлюбу не застосовуються положення ЦК України про підстави та правові наслідки недійсності правочину. Визнання недійсним шлюбу може здійснюватися тільки державними органами, а саме органом ДРАЦС та судом. Закон встановлює відповідні підстави для визнання шлюбу недійсним. Органом ДРАЦС визнається недійсним шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі, шлюб, зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою, шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною. За рішенням суду шлюб визнається недійсним або може бути визнаний недійсним. Шлюб

визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка та у разі його фіктивності. Шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований: між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених ч. 5 ст. 26 ЦК України; між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею; з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків; з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
2. Сімейний кодекс України: Кодекс. Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 01.09.2025).
3. Явор О.А. Недійсний шлюб як дефектний юридичний факт // Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 6. С. 116-119.
4. Мартинюк О.В., Довгань Б.В., Захарчук Д.О. Окремі проблеми сімейного законодавства щодо недійсності шлюбу // Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С. 251-254. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/62.pdf
5. Ляльків О.С., Єфіменко Л.В. Правові наслідки недійсності шлюбу: теоретичні та практичні аспекти // Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 4. С. 176-180. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/42.pdf
6. Герасимчук Л. Недійсність шлюбу за сімейним законодавством України та застосовність норм міжнародного приватного права // Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 22-27.
7. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (дата звернення: 11.09.2025).
8. Заїка Ю.О. Підстави визнання шлюбу недійсним // Юридична Україна. 2003. № 2. С. 40-43.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 14 липня 2016 р. № 1474-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1474-19#Text> (дата звернення: 11.09.2025).

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks. Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 01.09.2025).
2. Simeinyi kodeks Ukrainy: Kodeks. Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. № 2947-III / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (data zvernennia: 01.09.2025).
3. Iavor O.A. Nediisnyi shliub yak defektnyi yurydychnyi fakt // Porinialno-analitychne pravo. 2014. № 6. S. 116-119.
4. Martyniuk O.V., Dovhan B.V., Zakharchuk D.O. Okremi problemy simeinoho zakonodavstva shchodo nediisnosti shliubu // Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2021. № 4. S. 251-254. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/62.pdf
5. Lialkiv O.S., Yefimenko L.V. Pravovi naslidky nediisnosti shliubu: teoretychni ta praktychni aspekty // Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2024. № 4. S. 176-180. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/42.pdf
6. Herasymchuk L. Nediisnist shliubu za simeinym zakonodavstvom Ukrainy ta zastosovnist norm mizhnarodnoho pryvatnoho prava // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2020. № 4. S. 22-27.
7. Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro pravo na shliub, rozirvannia shliubu, vyznannia yoho nediisnym ta podil cpilnoho maina podruzzhzia: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 21 hrudnia 2007 r. № 11 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (data zvernennia: 11.09.2025).
8. Zaika Yu.O. Pidstavy vyznannia shliubu nediisnym // Yurydychna Ukraina. 2003. № 2. S. 40-43.
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dokumentiv, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status, spriamovanykh na liberalizatsiiu Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhyму dlia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14 lypnia 2016 r. № 1474-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1474-19#Text> (data zvernennia: 11.09.2025).

Стаття надійшла до редакції 24.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису

після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

НОТАТКИ

ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 18

Літературний редактор – Муравицька Н. О.

Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва

Львівського торговельно-економічного університету

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 4,28. Ум. друк. арк. 5,34. Зам. № 0126/063

Підписано до друку 30.12.2025 року. Наклад 300 прим.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.